

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości opiekuńczych¹

Termin męskość opiekuńcza (*caring masculinity*), użyty początkowo w liczbie pojedynczej, został zastosowany w dokumentach politycznych w Europie na początku lat dwutysięcznych. Męskość opiekuńcza rozumiana była przede wszystkim jako odrzucenie przemocy i otwartość na ekspresję emocji wśród chłopców i mężczyzn (Roberts, Prattes 2023). Koncept spotkał się z jednej strony ze sceptycznym przyjęciem i krytyką (Becky, Skelton 2005; Zyngier 2009), gdyż był postrzegany jako „dowód regenerującej, ale nie progresywnej męskości” (Zyngier 2009: 113), z drugiej strony feministyczne badaczki i badacze podkreślali potencjał męskości opiekuńczej (Roberts, Prattes 2023).

Prowadzone badania (Gärtner, Schwerma, Beier 2007; Holter 2007) koncentrowały się na udziale mężczyzn w opiece nad innymi i samoopiece. Bazując na założeniach etyki troski przyjęto perspektywę, która otwiera przestrzeń do „przemysłienia koncepcji mężczyzn, kobiet, kobiecości i męskości” oraz „zmianie postrzegania opieki jako obciążenia związanego z płcią i niedocenianej aktywności w społeczeństwie” (Gärtner, Schwerma, Beier 2007: 3).

Początkowo badania obejmowały przede wszystkim ojcostwo jako obszar postrzegany jako najbliższy realizacji męskości opiekuńczej. Przełomowe znaczenie miała praca Nialla Hanlona (2012), dyskutująca męskości opiekuńcze na tle koncepcji męskości hegemonicznej, a także ukazująca, w jaki sposób opieka przekształca mężczyzn i męskości. Innym głosem ukazującym męskości opiekuńcze jako przekształcające porządek genderowy i dążące do równości genderowej były badania zespołu Elli Scambor (2014). Koncept męskości opiekuńczych został spopularyzowany i krytycznie opisany przez Karłę Elliott (2016), która wychodząc od feministycznych analiz etyki troski poddała teoretycznym rozważaniom koncept męskości opiekuńczych.

Istotne znaczenie dla rozważań i rozwoju konceptu męskości opiekuńczej (por. Gärtner, Schwerma, Beier 2007) mają bowiem feministyczne analizy opieki (Phillips 2009; Ungerson 1987; Matthaei 2001; Gilligan 2015; Hyży 2012; Engster 2009;

1 Podrozdział stanowi rozszerzoną i zmienioną wersję fragmentu książki U. Kluczyńska, 2017, *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań s. 25–47.

Fineman 2004; Kittay 1999; Lloyd 2000; Fine, Glendinning 2005; Fisher, Tronto 1990). Rozumienie opieki jako ogólnoludzkiego obowiązku uwikłanego w szereg zależności stanowi istotny aspekt rozumienia opieki/troski w kontekście męskości (Kluczyńska 2017a: 25–30). Opieka to ogólnoludzka aktywność, która stanowi wartość i której immanentną cechą jest współzależność. Ponadto, jest to aktywność, z której można czerpać satysfakcję, mimo że jest ona wplątana w szereg uwikłań i zależności. Ważne jest nie tylko docenienie wartości pracy opiekuńczej, ale też pokazanie jej ludzkiego wymiaru. Dlatego właśnie warto uwzględnić tę perspektywę w kontekście konstruowania męskości i udziału mężczyzn w opiece, koncentrując się na tym, w jaki sposób udział w opiece może wpłynąć na definiowanie męskości, a także na redefinicję opieki przez mężczyzn.

Definiowanie męskości opiekuńczych (*caring masculinities*)

Męskości opiekuńcze zostały przez badaczki i badaczy ukazane i zdefiniowane w odniesieniu do feministycznych analiz opieki oraz teorii funkcjonujących w ramach krytycznych studiów nad mężczyznami i męskociami. Punktem wyjścia, a także perspektywą opisu dla osób rozwijających ten koncept (Elliott 2016; Hanlon 2012), była przede wszystkim teoria męskości hegemonicznej.

Męskość hegemoniczna jest definiowana jako niepodlegająca opiece. Jest to jeden z przywilejów męskości dominującej, która podporządkowując sobie kobiecości scedowała na nie ten obowiązek lub oczekuje tych działań od męskości podporządkowanych. Mężczyźni realizujący męskość współuczestniczącą podejmują opiekę, gdyż – jak zaznacza Connell (1995) – wejście w relację rodzinną, ojcostwo, wiąże się z różnymi kompromisami, a zatem może oznaczać również realizację aktywniejszej roli ojca lub opiekuna. Podjęcie opieki przez mężczyzn realizujących męskość współuczestniczącą nie przysparza prestiżu, ale wynika z kompromisu, a opieka nadal jest definiowana jako czynność kobieca, czyli o niższym statusie. Jest jednak dla mężczyzn wyborem, a nie koniecznością. W męskość hegemoniczną, definiowaną jako nieopiekuńcza, wpisana jest opieka rozumiana jako stworzenie poczucia bezpieczeństwa, głównie finansowego. Realizacja opieki będzie z tej perspektywy czynnikiem przyczyniającym się do spadku w hierarchii męskości (jeśli postrzegamy męskość w porządku hierarchicznym).

Niall Hanlon (2012) wskazuje na powody nieobecności opieki w tradycyjnym wzorcu męskości i łączy ten fakt przede wszystkim z definiowaniem opieki jako elementu kobiecości, będącej w opozycji do męskości. W ramach hierarchicznie pojmovanych relacji genderowych podjęcie opieki wiąże się z feminizacją, a zatem symbolicznym zbliżeniem lub przejściem do grupy podporządkowanej. Ponadto opieka jest według Hanlona powszechnie określana jako aktywność, w której mężczyźni nie są dobrzy, nie potrafią jej sprawnie wykonywać. Takie argumenty, bazujące na „naturalnych predyspozycjach”, to założenia wspierane i powielane przez biologiczne i deterministyczne podejścia, które sankcjonują „naturalność” kobiet do realizacji

opieki, podważające jej ogólnoludzki charakter. Zarówno w odniesieniu do kobiet, jak i mężczyzn, opiekowanie się jest relacją, wymaga zatem uwzględnienia potrzeb stron, które są od siebie współzależne. Wszyscy uczestnicy procesu muszą nauczyć się konkretnych czynności, poznać potrzeby, modyfikować działania. Nie można zatem powiedzieć, że opiekowanie jest czymś, czego mężczyźni nie potrafią, jest czymś czego – tak jak kobiety – muszą się nauczyć. Owa „nienaturalność” opiekowania się przez mężczyzn stanowi sztandarowy argument wspierający niepodejmowanie przez nich opieki. Hanlon (2012) zwraca ponadto uwagę na to, że opiekowanie związane jest ze zrzeczeniem się władzy związanej z męskością „tradycyjną”, co może być dla niektórych mężczyzn nie do zaakceptowania.

Realizacja męskości opiekuńczych, a zatem odstąpienie od przywilejów i władzy przypisanej męskości, może wiązać się z ostracyzmem społecznym wynikającym z porzucenia konformistycznej męskiej roli (Elliott 2016). W badaniach nad męskosciami opiekuńczymi kategoria męskości hegemonicznej, czasami opisywana jako „tradycyjna męskość”, stanowi częsty punkt odniesienia i dyskusji: czy mężczyźni odrzucili ją na rzecz męskości opiekuńczej lub w jaki sposób przededefiniowali (Lee i in. 2016; Kluczyńska 2017b).

Pojmowanie opieki przez pryzmat teorii męskości hegemonicznej powoduje pewne konsekwencje. Przede wszystkim może blokować udział niektórych mężczyzn w opiece lub przyczynić się do postrzegania podejmowania opieki przez pryzmat władzy. Jeśli jednak mężczyzna partycypuje w opiece, to – oczywiście uwzględniając szereg innych zmiennych – może zostać przypisany do męskości podporządkowanej. Jednocześnie mężczyźni, którzy nie są w stanie realizować męskości hegemonicznej mogą uczestniczyć w opiece bez obaw, a czasami zyskać. Jako przykład można wskazać pielęgniarstwo, a zatem zawód opiekuńczy. Badania zachodnie wykazują, że mężczyźni z mniejszości etnicznych częściej wchodzą w zawody kobiece, a ich zwiększony udział wynika z różnic kulturowych (Bradley 1993). Wielu pielęgniarzy pochodzi z mniejszości etnicznych. Są w grupie męskości podporządkowanych, cóż zatem może się zmienić, jeśli podejmą się opieki? Na przykład ich sytuacja ekonomiczna, gdyż uzyskują stałą pracę. Analizy sytuacji pielęgniarzy w Polsce (Kluczyńska 2017b) uwiaryściły, że dla mężczyzn pochodzących z małych wsi lub ubogich rodzin, podjęcie pracy opiekuńczej było wyrazem awansu społecznego, a jej „kobiecy” wymiar nie był istotny. Również inne grupy, które według teorii Connell określilibyśmy jako podporządkowane, np. geje, mogą inaczej podejść do wyboru pracy opiekuńczej i podjęcia opieki. Przynależenie do męskości podporządkowanej powoduje, że mają oni „niewiele do stracenia”, są grupą łączoną z kobiecością, a podjęcie pracy „kobiecej” niewiele zmieni w tym wymiarze.

Męskości opiekuńcze można postrzegać jako alternatywę wobec hierarchicznego postrzegania męskości. Warto zadać sobie bowiem pytanie, czy traktować tę formę realizowania męskości jako przeciwieństwo męskości hegemonicznej, a zatem sytuować ją w obszarze męskości podporządkowanych, czy raczej postrzegać jako opcję, której nie trzeba wpisywać w ów hierarchiczny układ. Uwikłanie w relację władzy i podporządkowania, a co za tym idzie, postrzeganie męskości wyłącznie

przez pryzmat władzy, utrudnia zmianę męskości. Jak zaznacza Hanlon (2012: 66): „nie możemy docenić męskości bez zrozumienia relacji władzy i dominacji, ale nie możemy zrozumieć władzy i dominacji bez docenienia życia emocjonalnego mężczyzn. Co więcej, nie możemy zdekonstruować władzy mężczyzn bez rekonstrukcji emocjonalnego życia mężczyzn”.

Według Karli Elliott (2016) kluczowe znaczenie dla męskości opiekuńczych ma odrzucenie dominacji i związanych z nią patriarchalnych cech charakteryzujących męskosc „tradycyjną”. Elliott nawiązuje do bell hooks (2022), która postuluje zastąpienie modelu dominacji modelem partnerskim, a także wskazuje na sposób postrzegania władzy w ramach istniejącej struktury i potrzebę zmiany (hooks 2013). Męskości opiekuńcze nie tylko odrzucają dążenie do dominacji, ale również wysoko wartościują pozytywne emocje (Elliott 2016; Hanlon 2012; Kluczyńska 2017b). To zatem również uznanie wartości i satysfakcji płynącej z opieki. Elliott proponuje model męskości opiekuńczych, gdzie pozytywne emocje są cenione, jak pisze:

proponuję, aby opiekuńcze męskości były postrzegane jako męskie tożsamości, które wykluczają dominację i obejmują afektywne, relacyjne, emocjonalne i współzależne cechy opieki zidentyfikowane przez feministyczne teoretyczki opieki. Nie ma miejsca dla tych pozytywnych emocji w dominującej hegemonicznej męskości. Męskości opiekuńcze przekształcają zatem tradycyjne męskie wartości, takie jak ochrona i zapewnianie bytu, w wartości relacyjne, współzależne i zorientowane na opiekę” (Elliott 2016: 252–253).

Badaczka zakłada, że męskości opiekuńcze charakteryzuje odrzucenie dominacji i inkorporacji wartości wywodzących się z obszaru opieki, a zatem pozytywnych emocji, współzależności i bycia w relacji (Elliott 2016).

Męskości opiekuńcze mogą dostarczyć bardziej satysfakcjonujący model męskości niż męskosc hegemoniczna, gdy dochodzi do redukcji kosztów męskości hegemonicznej na rzecz korzyści płynącej z opieki. Męskości opiekuńcze mogą zatem wzbogacić życie mężczyzn pod względem emocjonalnym, psychicznym i fizycznym (Elliott 2016). Opieka stanowi wartość i nie są jej przypisywane wyłącznie negatywne konotacje – to już nie tylko obciążenie, brzemień, ciężar. Opieka jako czynność ogólnoludzka, która stanowi wartość zarówno dla biorczyń/biorców, jak i dawczyń/dawców opieki. Praca opiekuńcza jest pracą, która musi być zrealizowana; jak pokazuje dobitnie feministyczna analiza opieki, jest ona kluczowa dla poczucia człowieczeństwa, a także przetrwania ludzkości (por. Elliott 2016).

Męskości opiekuńcze przejawiają się w codziennym życiu mężczyzn (Scambor i in. 2014) i związane są z podejmowaniem zadań opiekuńczych w rodzinie i otoczeniu, pracy w „kobiecych” zawodach opiekuńczych, ale także realizacji czynności związanych z opieką nad sobą, czyli dbałością o obszar zdrowotny i emocjonalny (zmniejszenie ryzykownych zachowań zdrowotnych i dbanie o przyjaźnie, bliskie relacje).

Męskości opiekuńcze stanowią opcję dla męskości bazującej na roli żywiciela rodziny. Opierają się bowiem na praktyce, a ich sformułowanie w liczbie mnogiej (por. Suwada 2017a) ma za zadanie ukazać, że jest „wiele sposobów realizacji takiej

męskości, chodzi więc o to, by nie homogenizować doświadczeń opiekuńczych mężczyzn, tworząc jeden model” (Suwada 2017b). Męskości opiekuńcze można zatem traktować jako alternatywę dla męskości hegemonicznej, której koszty mogą zostać wyeliminowane i zastąpione przez korzyści płynące z podejmowania opieki.

Badania Nialla Hanlona (2012) wykazały, że realizacja opieki pozwala mężczyznom czuć się odpowiedzialnymi, kompetentnymi, szczęśliwymi, dumnymi i dają radość. Tym sposobem wartości związane z opieką stają się źródłem realizacji i spełnienia. Należy również podkreślić, że odrzucenie dążenia do dominacji jest przejawem działań prorównościowych. Męskości opiekuńcze odrzucają wagę elementów klasyfikujących męskości w hierarchicznym układzie, przy jednoczesnym uznaniu wielości męskości (Elliott 2016). To również odejście od relacji władzy mężczyzn nad kobietami. Jest to zatem krok w kierunku równości genderowej (Hanlon 2012; Scambor i in. 2014; Flood 2015; Elliott 2016) i różnorodności. Dążenie do równości płciowej jest postrzegane jako kwestia kobieca, gdyż zakłada się, że to kobiety mogą uzyskać najwięcej korzyści wynikających z wprowadzenia równości. To jednak złudne podejście. Znaczenie ma tu kwestia kosztów, których doświadczają nie tylko kobiety, ale również mężczyźni zarówno ze względu na realizację, jak i aspirowanie do męskości hegemonicznej. Badaczki i badacze zwracają uwagę, że istotne jest zatem włączanie mężczyzn w działania dotyczące równości genderowej (Scambor i in. 2014), gdyż – wbrew potocznym przekonaniom – mogą na tej zmianie skorzystać. Włączenie w działania opiekuńcze mężczyzn sprzyja nie tylko sytuacji kobiet, ale niesie korzyści w obszarze emocjonalnego i psychospołecznego samopoczucia mężczyzn. Z badań wynika, że zaangażowanie mężczyzn procentuje polepszeniem kontaktu z dzieckiem, podniesieniem poczucia satysfakcji z życia oraz związku. Wpływa zatem pozytywnie nie tylko na mężczyzn, ale również inne osoby z kręgu rodziny.

Udział mężczyzn w opiece przyczynia się do polepszenia jakości życia, zdrowia, zmniejszenia ilości zachowań ryzykownych, zmniejszania udziału w sytuacjach przemocowych, polepszeniu relacji w związku (Scambor i in. 2012). Realizacja opieki – nawet jeśli wynika z konieczności – ma potencjał zmiany; zmiany w sposobie myślenia o opiece oraz miejsca opieki jako elementu konstytuującego męską tożsamość. Praca opiekuńcza zmienia gender, zmienia mężczyzn (Hanlon 2012).

Męskości opiekuńcze w badaniach

Mimo że nadal częściej to kobiety, zwłaszcza wykształcone, z klasy średniej, najczęściej córki (m.in. Sanders, Power 2009; Martin-Matthew, Campbell 1995; Stoller 1994; Grotowska-Leder 2008; CBOS 2010) realizują opiekę nieformalną i opiekują się członkami rodziny, badacze i badaczki obserwują wzrost udziału mężczyzn w tej praktyce (m.in. Hirst 2001; Russell 2007; Kramer 2005; Dahlberg, Demack, Bambra 2007; Lee, Lee, Shawna 2016; Milligan, Morbey 2016; Arnalds i in. 2021; Suwada 2021a; Adler 2023).

Szereg analiz poruszających wątek opieki realizowanej przez mężczyzn dotyczy przede wszystkim ojcostwa, ale również opieki nad wnuczętami (m.in. Tarrant 2013; StGeorge, Fletcher 2020; Hasmanová Marhánková 2020; Kluczyńska 2010a), rodzicami lub członkami rodziny. Jednak opieka może być realizowana nie tylko wobec członków rodziny, również w ramach zawodów opiekuńczych (m.in. Kluczyńska 2017b; Fuszara 2008). Ponadto realizacja męskości opiekuńczych może wychodzić poza najbardziej typowe obszary opieki oraz profesje opiekuńcze (Elliot, Roberts 2022). Z drugiej strony, sam fakt udziału w opiece nie musi oznaczać realizacji męskości opiekuńczych (Kluczyńska 2021).

Poniżej przytoczone zostaną najczęściej analizowane obszary realizacji męskości opiekuńczej. Opis dokonany przez pryzmat obszaru realizowanej opieki jest pewnym uproszczeniem, gdyż opieka może nie ograniczać się do jednego typu aktywności. Ów podział pozwala jednak na nadanie przeglądowi badań – i samemu tekstowi – przejrzystej struktury.

Ojcostwo jako obszar realizacji męskości opiekuńczych

Udział mężczyzn w opiece nad dziećmi jest jednym ze sposobów rozwoju męskości opiekuńczych i zwiększeniem udziału mężczyzn w opiece ogółem, jest to też obszar który jako pierwszy był szerzej przebadany w kontekście męskości opiekuńczych (Scambor i in. 2014). Opieka nad własnymi dziećmi jest jedną z najczęstszych możliwości realizacji opieki i jest też naturalnym etapem opiekowania się tymi, którzy nie potrafią samodzielnie zaspokoić swoich potrzeb.

Przemiany społeczno-kulturowe oraz gospodarcze przyczyniły się do przyjęcia przez mężczyzn roli opiekuńczego ojca, a czasami wymusiły (Suwada 2016) konieczność włączenia mężczyzn w opiekę nad potomstwem, choć trzeba zaznaczyć, że nie wszystkie kraje prowadzą politykę proojcowską (Suwada 2013; Scambor i in. 2012). Zaangażowane ojcostwo stało się jednym z najczęstszych obszarów realizacji męskości opiekuńczych, choć sam udział mężczyzn w opiece nad dziećmi nie musi oznaczać realizacji męskości opiekuńczych (Hunter, Riggs, Augoustinos 2017).

Przeobrażenia społeczne, w tym udział kobiet w rynku pracy, przyczyniają się do zmian w relacjach między kobietami i mężczyznami, szczególnie partycypowania w obowiązkach związanych ze sferą prywatną. Badania wskazują jednak, że mimo iż zaangażowanie obojga rodziców jest traktowane jako oczywiste, to jednak wzorce ojcostwa w Polsce „są niespójne, zawieszane pomiędzy tradycją i nowoczesnością” (Dzwonkowska-Godula 2015: 210), gdyż z jednej strony mężczyźni odrzucają tradycyjny model rodziny, z drugiej budują go na bazie stereotypów (Hunter, Riggs, Augoustinos 2017). W tę relację uwikłana jest władza i nierówność (por. Suwada 2015).

Jednocześnie warto zaznaczyć, że większość badań prowadzonych jest wśród ojców z klasy średniej, co promuje pewien wizerunek „kultury ojcostwa” (LaRossa 1988) i sposobu myślenia o ojcostwie, a pomijane są grupy mężczyzn, które być może w innym zakresie i z innych pobudek opiekują się lub nie podejmują opieki nad swoimi dziećmi. Wątek ten opisuje m.in. Riikka Prattes (2022), która wskazuje,

że większość badań dotyczących opieki realizowanej przez ojców jest prowadzona wśród mężczyzn uprzywilejowanych. Autorka podejmuje w tym kontekście kwestie rasowe, a także podkreśla potrzebę poszerzenia analiz męskości opiekuńczych o interseksjonalną złożoność (w tym ucisk oparty na rasie, pochodzeniu etnicznym, narodowości, klasie, seksualności, zdolnościach, czy ekspresji płciowej).²

Choć po pojawieniu się w rodzinie dziecka, kobiety częściej wycofują się z pracy zawodowej (Scambor i in. 2015), badania pokazują, że również ojcowie decydują się na przejęcie podstawowej opieki nad dzieckiem i – co wydaje się istotne – nie różnią się oni od ojców niepodjęających takiej decyzji pod względem wykształcenia, wykonywanego zawodu swojego lub partnerki. Od innych ojców odróżnia ich fakt, że zarabiają mniej, ale jest to związane z czasem przeznaczonym na opiekę nad dzieckiem (Lewis i in. 2009).

Z kolei z norweskich badań (Holter i in. 2009) wynika, że wpływ na partycypowanie w obowiązkach domowych, a także opiekę nad dziećmi przez mężczyzn mają dwa kluczowe czynniki: wykształcenie i dochód. Mężczyźni z wyższym wykształceniem częściej uczestniczą we wspomnianych czynnościach, z kolei im wyższy dochód mężczyzn, tym rzadziej podejmują obowiązki domowe i opiekują się dziećmi. Zgodnie z wynikami badań zrealizowanych w Norwegii, Belgii i Kanadzie, decyzję o przejściu opieki nad dzieckiem i rezygnację z pracy zarobkowej bez większych obaw podejmują ojcowie z klasy średniej i wyższej, którzy czują, że osiągnęli sukces zawodowy i zrealizowali swoje cele zawodowe (Hunter, Riggs, Augoustinos 2017).

Jednocześnie można wskazać obszary, w których oczekuje się od mężczyzn, by traktowali swoją pracę priorytetowo, podporządkowując jej kwestię życia rodzinnego i realizacji męskości opiekuńczej. Przykładem takiego obszaru zawodowego jest kariera akademicka (Lund, Tienari 2019; Lund, Meriläinen, Tienari 2019). Jednak, jak zaznacza Prattes, współczesne badania koncentrują się na ojcostwie mężczyzn uprzywilejowanych i dochodzi do pozycjonowania mężczyzn spoza centrum „jako bardziej regresywnych i nieopiekuńczych” (Prattes 2022: 723).

Badaczki i badacze wskazują, że podział pracy domowej ze względu na płeć staje się coraz bardziej egalitarny, co wynika nie tylko ze wzrostu udziału mężczyzn w tych czynnościach, ale przede wszystkim z ograniczenia czasu poświęcanego na obowiązki domowe przez kobiety, zwłaszcza te podejmujące pracę zarobkową (Bianchi i in. 2012; Scambor i in. 2012; Lee, Lee 2016).

Różnice związane z udziałem w obowiązkach domowych różnią się w zależności od kraju. Podczas gdy największy udział mężczyzn można dostrzec w krajach skandynawskich, w Polsce można zauważyć minimalny spadek udziału mężczyzn w niepłatnej pracy, porównując dane z roku 2005 i 2010 (Scambor i in. 2012). Według badań z 2016 roku, choć nadal większość prac organizacyjnych, porządkowych i wychowawczych jest wykonywana w Polsce przez kobiety, coraz częściej występuje model partnerski. Zaangażowanie matek w proces wychowania dzieci jest jednak

2 Przykłady badań uwzględniających interseksjonalną złożoność: Liong 2015; Elliot, Roberts 2022; Tarrant 2018.

nadal znacznie większe niż ojców. Równy podział obowiązków opiekuńczych obserwowany jest jedynie w 40% rodzin (Krzaklewska i in. 2016). Badania zrealizowane przez CBOS (2020) z roku 2020 ukazują znaczny wzrost poparcia – bo o 12 punktów procentowych – dla modelu partnerskiego w porównaniu z rokiem 2013. Podczas gdy w 2013 roku 46% osób wskazywało model partnerski jako preferowany, w roku 2020 było to 58%. Według aktualnych badań w Stanach Zjednoczonych od 50% do 90% ojców codziennie wykonuje liczne czynności związane z opieką nad dziećmi, w tym zadania zwykle przypisywane matkom, takie jak rutynowa opieka fizyczna (Adler 2023). Grupa badaczy sugeruje, że w kwestii zmian w podejmowaniu przez kobiety i mężczyzn prac domowych dochodzi do „opóźnionej adaptacji”. Zmiany w genderowym podziale obowiązków domowych na przestrzeni generacji i wzrost udziału kobiet w rynku pracy wspierają bardziej egalitarny model socjalizacji dzieci, które w okresie swej dorosłości mogą również egalitarnie podejść do podziału obowiązków domowych (Gershuny, Godzin, Jones 1994).

Jednak z badań wynika również, że równościowy udział mężczyzn w opiece i obowiązkach domowych nie wynika z jednej zmiennej (Scambor i in. 2012). Badania partycypacyjne zrealizowane wśród młodych generacji ukazują niejednoznaczne wyniki, w których opieka jest niestabilną, rozproszoną i elastyczną praktyką (Bonner-Thompson, Nayak 2022); „opieka i jej zaniechanie są podstawowymi aspektami różnych wersji męskości” (Hearn 2018: 39). Jednocześnie analizy pokazały, że męska siła może być odzyskiwana poprzez akty opiekuńcze, zatem opieka może być transformująca (Bonner-Thompson, Nayak 2022).

Pewne odejście od wizerunku ojca jako żywiciela rodziny i dominacja nowego wzorca ojcostwa sugeruje spadek udziału mężczyzn w pracy na rzecz czasu spędzonego z rodziną. Jednak szereg analiz pokazuje, iż ojcowie pracują więcej niż nie-ojcowie (Kaufman, Uhlenberg 2000; O'Brien, Shemilt 2003). Jednocześnie można wyróżnić dwa trendy. W przypadku pierwszego ojcowie pracują więcej, jeżeli przyjmują rolę głównego żywiciela rodziny, lub zmniejszają ilość godzin pracy, jeśli dzielą obowiązki z matką dziecka (Kaufman, Uhlenberg 2000). Interesujące wydają się w tym kontekście wnioski Berit Brandth i Elin Kvande (1998) dotyczące sposobu łączenia sfery prywatnej z pracą podczas urlopów ojców. Analizy wykazały, że mężczyźni – ojcowie nie tracą w tym czasie kontaktu z pracą, nie absorbują ich wyłącznie opieka nad dzieckiem i często zabierają je ze sobą odwiedzając miejsce swej pracy. Ponadto, kiedy dziecko śpi, zajmują się tym, co sobie wcześniej zaplanowali. Można powiedzieć, że dziecko nie powoduje, iż rezygnują z powziętych wcześniej planów. Nie definiują opieki nad dzieckiem jako problemu, nie zagraża to ich poczuciu męskiej tożsamości, traktują ten czas jako przejściowy, jako „attribut ich stylu życia” (Brandth, Kvande 1998: 309). Opieka nad dzieckiem staje się sposobem wyrazu męskości, nowym obszarem, który mężczyźni zdobyli i określili jako męski realizując męskością opiekuńczą. Taka sytuacja ukazuje „udaną próbę integracji męskości i ojcostwa” (Brandth, Kvande 1998: 301).

Jednocześnie dyskutowana jest kwestia urlopów rodzicielskich – matczyńskich i ojcowskich. Zarówno w kwestii przypisywania czasu urlopu do dyspozycji ojca i/

lub matki czy sposobu ich podziału w różnych krajach, wykorzystania przez kobiety i mężczyzn (Krzaklewska i in. 2016), a także w kontekście przemian męskości i realizacji męskości opiekuńczych (Axelsson 2018; Beglaubter 2021; Suwada 2021a, 2021b). Katarzyna Suwada (2022) wskazuje, że ojcowie stosują władzę osłabiającą, a zatem wycofują się z niechcianych obowiązków i opieki oraz nie biorą urlopów rodzicielskich, podczas gdy kobiety stosują władzę sytuacyjną, która pomaga utrzymać kontrolę nad życiem rodzinnym. Autorka postuluje konieczność zmiany systemu urlopów rodzicielskich w Polsce, jeśli ma zostać osiągnięta równość płci, gdyż obie powyższe strategie wykorzystywania władzy ograniczają prawo drugiej osoby do korzystania lub niekorzystania z urlopu rodzicielskiego.

Pewnym testem udziału ojców w opiece nad dziećmi był okres pandemii COVID-19. W okresie lockdownu rodzice spędzali więcej czasu opiekując się dziećmi, co wynikało z zawieszenia działania instytucji wychowawczo-opiekuńczych i izolacji społecznej. Badania wskazują różnice w pracy opiekuńczej i opiece nad dziećmi w okresie pandemii w zależności od formy pracy rodziców, czy wykształcenia. Według badań przeprowadzonych w Niemczech, ojcowie z niższym lub średnim wykształceniem zwiększyli czas spędzony z dziećmi w czasie lockdownu, jednak to nadal kobiety realizowały większość zadań związanych z opieką nad dziećmi (Kreyenfeld, Zinn 2021).

Piotr Binder (2022) zniuansował zaangażowanie w pracę opiekuńczą rodziców w Polsce w zależności od formy realizowanej pracy: zdalnej lub w miejscu pracy, konstruuje modele rodzin pracujących zdalnie. Mimo że ojcowie generalnie zwiększyli w okresie pandemii udział w pracy opiekuńczej, to samo dotyczyło również matek, które były bardziej obciążone pracą opiekuńczą od ojców (Hank, Steinbach 2020; Sevilla, Smith 2020; Kreyenfeld, Zinn 2021; Carlson, Petts, Pepin 2021).

Choć badania w różnych krajach wskazują na bardziej egalitarny podział obowiązków opiekuńczych ojców i podwojenie ich udziału w opiece (Andrew i in. 2020), to jednak istotne znaczenie ma sposób definiowania męskości w kontekście podejmowanego zakresu działań opiekuńczych okresu pandemii, a także związane z tą kwestią różnice kulturowe (Cassino, Besen-Cassino 2022). Analizy przeprowadzone w Polsce w okresie pandemii i lockdownu pozwoliły wysunąć wniosek, że w tym okresie doszło do resetu równouprawnienia i retradycjonalizacji (Drozdowski i in. 2020).

Badania jakościowe, wykorzystujące koncept męskości opiekuńczych, przeprowadzone przez Katarzynę Wojnicką i Julię Kubisę (2023) potwierdziły wyniki wskazujące, że choć pojawiły się nowe możliwości dla mężczyzn, którzy uzyskali wyjątkową szansę na pozostanie w domu w związku z czasem lockdownu czasu pandemii i zwiększenie swojego zaangażowania w opiekę i prace domowe, to jednak kobiety przejęły większość pracy opiekuńczej w tym okresie. Autorki, odnosząc się do koncepcji męskości ochronnej (*protective masculinity*) (Wojnicka 2021) wskazały, że badani ojcowie postrzegali się głównie poprzez rolę zawodową i żywiciela rodziny. Zdaniem badaczek dyskurs męskości ochronnej pozwolił uniknąć skłonienia się ku modelowi męskości opiekuńczych, które wymagają podjęcia konkretnych praktyk

i większego zaangażowania, zarazem dając mniej władzy i prestiżu. Badaczki twierdzą jednak, że zabezpieczenie finansowe też można traktować jako formę realizacji opieki (Wojnicka, Kubisa 2023).

Również Ewelina Ciaputa, Marta Warat i Ewa Krzaklewska (2023) wykorzystały kategorię męskości opiekuńczych w badaniach wśród ojców w Polsce w okresie pandemii. Wyróżniły trzy typy ojcostwa bazujące na zaangażowaniu w opiekę przed i podczas pandemii: ojcowie skupieni na zadaniu, ojcowie wspierający i ojcowie zaangażowani. Należy podkreślić, że wywiady zostały przeprowadzone z ojcami z klasy średniej pracującymi zdalnie w międzynarodowych firmach w dużych miastach. Jak podkreślają autorki, jest to istotne, gdyż kultura organizacyjna tych firm przyczyniała się do dostępu do szeregu rozwiązań, programów i praktyk wzmacniających zaangażowanie ojców w opiekę oraz kwestionowania wzorca męskości hegemonicznej. Według badanych ojców pandemia nie doprowadziła do rewolucyjnych zmian w zakresie opieki, gdyż opieka była integralnym elementem ich tożsamości, czas ten przyczynił się raczej do zintensyfikowania opieki, a zatem okres pandemii stanowił potencjał do rozwoju męskości opiekuńczych. Badani podkreślili znaczenie emocjonalnego aspektu opieki. Ojcowie wpisujący się we wszystkie typy opiekunów wyróżnionych w badaniach podkreślali korzyści płynące z emocjonalnej wzajemności.

Scott Coltrane (1996) zaznacza, że w toku badań zarówno ojcowie, jak i matki zgodzili się ze stwierdzeniem, że doświadczenie opieki nad dzieckiem zmienia mężczyzn. Według badań ojcowie często określają pracę opiekuńczą jako „ciężką pracę” (Brandth, Kvande 2018) i doceniają trud pracy opiekuńczej i domowej, gdy zaangażują się jako opiekunowie (Suwada 2017). Doświadczenie opieki nad dzieckiem, według badań Suwady (2017), przyczynia się do odkrycia przez ojców współzależności i relacyjności. David J. Eggebeen i Chris Knoester (2001) sugerują, iż ojcowie stają się coraz bardziej egalitarni, związani emocjonalnie z dziećmi i angażują się w ich życie. Autorzy postrzegają owe zmiany poprzez pryzmat korzyści, jakie dają one mężczyznom. Twierdzą oni, iż ojcostwo stanowi dziś obszar, w którym mężczyźni mogą realizować swą odpowiedzialność, zmniejsza ryzykowne zachowania mężczyzn, orientuje ich na rodzinę, daje poczucie bliskości i pozytywnie wpływa na jakość życia mężczyzn (Eggebeen, Knoester 2001).

Realizacja wzorca zaangażowanego³ opiekuńczego ojca jest wspierana przez pozytywne wartościowanie opiekuńczości mężczyzn i redefiniowanie konstruktów męskości. Przemiany ojcostwa, wynikające głównie z wejścia mężczyzn w zadania

3 Warren Hatten, Louise Vinter i Roy David Williams (2002) wyróżnili pewne typy ojcostwa zależne od relacji z dzieckiem i ukazujące poziom zaangażowania w odniesieniu do czasu. Pierwszy to typ ojca spędzającego ograniczony czas z dzieckiem i koncentrującego się raczej na odpowiedzialności za dyscyplinę (*enforces dads*), będącego „makro-menadżerem”, podczas gdy matka jest odpowiedzialna za codzienne obowiązki. Kolejny typ to ojciec definiujący swe zaangażowanie w terminach zabawy i spędzania z dziećmi czasu wolnego, przede wszystkim w czasie weekendów (*entertainer dads*). Trzeci, to ojciec podejmujący obowiązki domowe i opiekę nad dziećmi, lecz definiujący się raczej jako „pomocnik” matki (*useful dads*). Czwarty

związane z opieką (Beglaubter 2021), związane są z przemianami w obrębie męskości i rozwojem męskości opiekuńczych.

Mężczyźni – opiekunowie przewlekle chorych bliskich

Opiekowanie się innymi bliskimi, niemogącymi zaspokoić własnych potrzeb, może stanowić obszar realizacji męskości opiekuńczych. Opieka nieformalna podejmowana jest przez ojców, ale również starszych mężczyzn opiekujących się partnerkami/żonami (m.in. Russell 2007; Kramer, Thompson 2005; Zierkiewicz, Mazurek 2015; Kluczyńska 2015a, 2015b) lub partnerami (m.in. Munro, Karen-Leigh 2010). Są to często sytuacje, w których mężczyźni są zmuszeni do podjęcia opieki, często z braku innej opcji, należy jednak zaznaczyć, że nawet wówczas daje im to możliwość rozwoju męskości opiekuńczej.

Badania dotyczące realizacji przez mężczyzn opieki nad osobami z kręgu rodziny rozpoczęto na szerszą skalę w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Analizy przeprowadzone głównie na terenie Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych i Kanady wykazały, że mężczyźni opiekują się swoimi żonami, partnerami, rodzicami i dorosłymi niepełnosprawnymi dziećmi (m.in. Bytheway 1987; Milne, Hatzidimitriadou 2003; Barker, Robertson, Connelly 2010; Kramer, Thompson 2005). W Kanadzie i Stanach Zjednoczonych około 40% mężczyzn podejmuje rolę opiekuna (Barker, Robertson, Connelly 2010). Betty Kramer (2005) wykazuje, że w Stanach Zjednoczonych w opiece nad osobami starszymi około trzydzieści procent stanowią mężczyźni, w większości są to mężowie (55%), rzadziej synowie (30%) lub inni niespokrewnieni mężczyźni (25%). Proporcje te zmieniły się z czasem: zgodnie z badaniami podjętymi w 2009 roku w Stanach Zjednoczonych, 33% opiekunów stanowili mężczyźni (National Alliance for Caregiving 2009), a w roku 2020 już 39% (AARP i National Alliance for Caregiving 2020). Według badań brytyjskich w grupie powyżej 65 roku życia mężczyźni równie często jak kobiety podejmują opiekę nad współmałżonkiem (Barker, Robertson, Connelly 2010). Również w Polsce można dostrzec wzrost udziału mężczyzn w opiece w grupie wiekowej „pięćdziesiąt plus” (Döhner, Kofahl 2005), brakuje jednak danych, które pozwoliłyby precyzyjnie opisać skalę zjawiska (Błędowski 2004).

Badacze i badaczki analizują motywy podjęcia przez mężczyzn opieki nad osobami z kręgu rodziny. Najczęściej koncentrują się na mężczyznach, którzy opiekują się swoimi przewlekle chorymi partnerkami, rzadziej na opiekunach – synach (m.in. Harris i in. 1998; Stoller 1990; Harris 2005; Matthews 2005; Björk 2015) i ojczach (m.in. Rotundo 1985; Lamb 1987; LaRossa 1998; Grbich 1997; Henwood, Procter 2003; Essex, Seltzer, Krauss 2005; Greenberg 2005; Devreux 2007; Kluczyńska 2008, 2009, 2010a; Lewis i in. 2009; West i in. 2009; Śmietana 2011). Kolejną rzadziej opisywaną grupą są mężczyźni opiekujący się swymi partnerami (m.in. Ward, Rivers, Sutherland 2012), w tym ci opiekujący się swymi partnerami dotkniętymi

typ to mężczyzna w równym stopniu jak matka zaangażowany w rodzicielskie obowiązki i zajmujący się dzieckiem każdego dnia (*fully involved dads*).

HIV/AIDS (m.in. Sipes 2005), a także mężczyźni opiekujący się swoimi partnerkami dotkniętymi HIV/AIDS (Mitchell i in. 2021).

Motywyację starszych mężczyzn do opieki nad partnerkami Alisoun Milne i Eleni Hatzidimitriadou (2003) tłumaczy kilkoma czynnikami, które wskazywali też inni badacze: strukturą małżeństwa (Thomson 1993), chęcią zrewanżowania się za opiekę jaką otrzymali wcześniej w swym małżeństwie (Fisher 1994), a także chęcią podjęcia opieki nad żoną ze względu na emocjonalną bliskość i miłość do partnerki (Harris 1993). Małżonkowie opiekują się też partnerką w obawie o separację, będącą następstwem opieki zinstytucjonalizowanej (Milne, Hatzidimitriadou 2003).

Wyniki analiz wskazują, że pomimo występowania jednocześnie różnorodnych uczuć: żalu, złości lub frustracji towarzyszącej procesowi opieki, istotnym motywem jest miłość i szacunek dla partnerki oraz poczucie zobowiązania i odpowiedzialności za jej los (Siriopoulus, Brown, Wright 1999). Phyllis Braudy Harris (1995) podkreśla, że wielu mężczyzn podejmujących opiekę nad żoną czyni to ze względu na poczucie obowiązku i postrzega jako „bezinteresowną pracę” (*labour of love*).

Według analiz Suzanne Cahill (2000: 58) głównymi przesłankami do podjęcia roli opiekuna są „miłość, małżeństwo, obowiązek i kombinacja powyższych”, a motywacja mężczyzn podejmujących opiekę nie różniła się w jej badaniach od motywacji kobiet. Wyniki badań ukazują, że często głównym powodem realizacji opieki nad partnerką jest obowiązek, a zatem sprawowanie opieki wynikało z wypełnienia oczekiwań społecznych wobec rodziny (Neufeld, Harrison 1998), pewnej umowy społecznej, ale również moralnego obowiązku podjęcia opieki wobec innego człowieka, a zatem sposobu na potwierdzenie człowieczeństwa (Kluczyńska 2015). Z kolei w Japonii badania analizujące motywację synów i mężów do podjęcia opieki wykazały, że synowie kierują się przede wszystkim miłością i/lub możliwością odwzajemnienia się za wcześniejsze poświęcenie rodzica (Harris, Long, Fujii 1998), czasami przejście opieki jest po prostu koniecznością i jest związane z brakiem wyboru (Björk 2015).

Pojawiły się sugestie, wynikające ze zrealizowanych badań, że mężczyźni w inny sposób konstruują rolę opiekuna niż kobiety (Miller, Cafasso 1992), podczas gdy rola opiekuna jest postrzegana przez kobietę soczewką (Friedman 2015). Mężczyźni mają tendencję, by określać siebie jako osoby, które sprawują opiekę poprzez stałe zaangażowanie i odpowiedzialność przejawiającą się w dostarczaniu środków finansowych (Hanlon 2012; Gill 2020). Według Davida Gutmanna (1987) wraz z procesem starzenia mężczyźni stają się bardziej opiekuńczy i ekspresyjni (por. Kluczyńska 2011). Takie zmiany mogą powodować, że mężczyźni odnajdują się w roli opiekunów i inaczej traktują tę rolę w okresie starości.

Lenard Kaye i Jeffrey Applegate (1994) sugerują również, że rola opiekuna może być substytutem utraty zatrudnienia i przejścia na emeryturę, ponieważ opieka daje możliwość rozszerzenia autorytetu mężczyzny z miejsca pracy na dom. Sugestie te wspierają Amanda Smith Barusch i Wanda M. Spaid (1989) podkreślając, że mężowie opiekujący się partnerką z dużo większą łatwością podejmują odpowiedzialność za instrumentalne aspekty opieki, gdyż traktują je raczej jako

rozszerzenie zadań wpisanych w rolę mężczyzny, a co za tym idzie, poszerzenie autorytetu i obszaru władzy.

Inaczej dzieje się jednak, gdy opiekun nadal realizuje się zawodowo. Przykładowo, badania w grupie synów i mężów podejmujących nieformalną opiekę przeprowadzono w Japonii. W badanej próbie synowie częściej doświadczali konfliktu ról, zwłaszcza w kontekście obowiązku wobec rodzica i pracy zawodowej, w związku z czym częściej zdecydowali się na korzystanie z formalnych usług (Harris, Long, Fujii 1998). Opieka realizowana przez synów jest bowiem często postrzegana w kategoriach obowiązku, odpowiedzialności i szacunku, choć można dostrzec tu różnicę wynikającą z pochodzenia etnicznego opiekuna (Gill 2020).

Analizy wskazują, że mężczyźni widzą się w roli opiekuna jako osoby aktywne, uzyskujące kontrolę (Barusch, Spaid 1989). Kate Davidson, Sara Arber i Jay Ginn (2000) badały wpływ poczucia zależności płci i opieki nad partnerem/partnerką w okresie starości i wykazały, że mężczyźni zachowują poczucie kontroli, nawet jeśli stają się zależni. Analizy pokazują, że mężczyźni nadal zarządzają finansami i podejmują szereg decyzji, włącznie z tymi, które dotyczą procesu ich opieki, które często mają wpływ zarówno na nich, jak i na partnerki.

Sara Sanders i James Power (2009) w swych analizach skupili się na doświadczeniu starszych mężczyzn opiekujących się swymi przewlekle chorymi żonami. Na pierwszy plan wysunęły się dwa wątki: przystosowanie do nowej roli opiekuna oraz zmiana relacji między opiekunem i podopieczną wynikająca z postępującej choroby małżonki i związanymi z tym konsekwencjami zdrowotnymi (np. zaburzeniami pamięci). Wśród kwestii adaptacyjnych mężowie wskazywali na zadanie ochrony partnerki. Mimo że zawsze postrzegali się jako osoby, których zadaniem jest ochrona i dawanie poczucia bezpieczeństwa małżonce, to jednak w kontekście nowej sytuacji zmieniły się wymogi wobec tego zadania. Według części opiekunów w nowej sytuacji ochrona dotyczyła przede wszystkim poczucia własnej wartości i godności partnerki (por. Kluczyńska 2015). Dla innych odnosiła się ona do sprawowania opieki w domu, jako lepszej alternatywy niż placówka publiczna. Istotnym aspektem była też pielęgnacja, traktowana często przez mężczyzn jako wyraz zaangażowania i oddania małżonce. Aktywność ta wymagała od nich uczenia się nowych strategii pielęgnacji, akceptowalnych zarówno przez nich, jak i przez partnerki. Mężczyźni podejmowali również rolę organizatorów codziennej aktywności i kontaktów ze środowiskiem społecznym i było to dla części źródło satysfakcji, dla innych frustracji. Nowym zadaniem, zwykle nie podejmowanym wcześniej, gdyż określanym jako kobiece, było dbanie o dom i podejmowanie obowiązków domowych. Dla wielu mężczyzn było to źródło poczucia winy, wiążące się z tym, że wcześniej nie podejmowali zadań, które okazały się czasochłonne i wymagające. Mężczyźni często wskazywali na poczucie dumy, jeśli byli w stanie prowadzić dom według standardów ustalonych wcześniej przez partnerkę (Sanders, Power 2009).

Aspektem, który podjęty został w licznych badaniach, jest poziom stresu i strategię radzenia sobie ze stresem przez opiekunów w zależności od płci (m.in. Sparks i in. 1998; Harwood 2000; Kramer 2000; Yee, Schulz 2000; Ashley, Kleinpeter 2002;

Galicchio i in. 2002; Dayton-Ingersoll, Raschick 2004; Bédard i in. 2005; Brazil i in. 2009). Analizy podkreślają różnice genderowe związane z tą kwestią, jednak nie dają jednoznacznych odpowiedzi, a badania wskazują, że nie tylko płeć stanowi istotną zmienną; kluczowy jest m.in. status socjoekonomiczny opiekuna (Pearlin 1999). Podkreślanie różnic między kobietami i mężczyznami w sposobie konstruowania roli opiekuna jest krytykowane m.in. przez Michaela Kimmela (2000), który twierdzi, że nawet jeśli istnieją pewne różnice w sposobie realizowania opieki przez mężczyzn i kobiety, to są one znacznie mniejsze niż sobie wyobrażamy⁴.

Badania Leontowitsch (2022) przeprowadzone wśród mężczyzn klasy średniej na emeryturze w Wielkiej Brytanii i Niemczech, wykorzystujące męskości opiekuńcze jako koncept uwrażliwiający, pozwoliły uwidocznic pracę opiekuńczą, w którą zaangażowani byli badani mężczyźni. Analizy pozwoliły zbadać i zobrazować, w jaki sposób mężczyźni odnoszą się do innych, a także jak angażują się emocjonalnie w proces opieki. Okazało się, że zaangażowanie w pracę opiekuńczą przyczyniło się do wzrostu świadomości więzi relacyjnych, jakie łączą ich z innymi, a także zwiększyło refleksyjność nad elementami związanymi z opieką i nadającymi sens ich pracy opiekuńczej. Wyniki pozwoliły ustalić, że badani mężczyźni zaangażowani w opiekę nie wykorzystywali władzy nad osobami zależnymi, a korzystali z niej aby podejmować decyzje lub organizować (Leontowitsch 2022).

Kwestię władzy i konstruowania męskości w roli opiekuna swej żony poruszają również Oscar Ribeiro, Constança Paul i Conceição Nogueira (2007). Wątek ten został przeanalizowany także w kontekście opieki nad partnerkami żyjącymi z HIV w Papui-Nowej Gwinei (Mitchell i in. 2021), gdzie badani mężczyźni, realizujący męskości opiekuńcze, odrzucili dominację i agresję⁵ w relacji z partnerkami. Również inne badania dotyczące tematyki HIV i relacji partnerów z chorymi partnerkami świadczą o tym, że mężczyznami kieruje nie tylko obowiązek lub konieczność, ale również miłość i poświęcenie, charakteryzując ich nieagresywne zachowania (Groes-Green 2012; Morrell, Jewkes 2011).

Przywołane wyżej badania pokazują, że mężczyźni są często „sprawnymi opiekunami, potrafiącymi zarządzać, jak również pielęgnować, wprowadzać zmiany i przystosowywać się” (Russell 2001), są też opiekunami troskliwymi, realizującymi męskości opiekuńczą. Mają możliwość realizacji opieki, którą mogą odbierać jako obciążenie, ale też czerpać z niej satysfakcję i poczucie sprawstwa.

Męskości opiekuńcze w zawodach opiekuńczych

Badaczki i badacze podkreślają, że praca stanowi istotny obszar definiowania i reprodukcji męskości. Praca jest dla wielu mężczyzn przede wszystkim źródłem

4 Poruszany jest wątek różnic dotyczących opieki realizowanej przez mężczyzn, które mogą wynikać z pochodzenia etnicznego i rasy (Unson i in. 2023). Te zmienne mogą wpływać na doświadczenia opieki (Liu i in. 2021). Mogą też być związane z potrzebą różnego rodzaju interwencji czy wsparcia (Gilmore-Bykovskyi i in. 2022).

5 Szerzej na temat przemocy i brutalności wobec HIV pozytywnych kobiet zob. Wardlow 2018.

statusu (Morgan 1992) i stanowi istotny atrybut budowania męskiej tożsamości i władzy (Collinson, Hearn 2001; Whitehead 2002). Na rynku pracy można dostrzec podział pracy ze względu na płeć, co oznacza, że większość kobiet i mężczyzn pracuje w zawodach, w których w przeważającym stopniu zatrudnione są osoby danej płci (Bradley 1993; Williams 1995). Przypisanie pewnych zawodów kobietom, a innych mężczyznom jest jednym z kluczowych obszarów ukazujących porządek genderowy oraz szerszym wzorem genderowo strukturalizowanego systemu produkcji, konsumpcji i dystrybucji (Connell 1987). Istotna jest też kwestia zawiadnięcia prestiżowymi i dochodowymi profesjami przez mężczyzn, a kobietom przypisanie zawodów niewymagających większych umiejętności, słabiej płatnych i mniej prestiżowych (Williams 1995).

Socjohistoryczne analizy segregacji zawodowej ze względu na płeć opisała szczegółowo Harriet Bradley (1989) (por. Kluczyńska 2017b), znane są również badania dotyczące ruchliwości mężczyzn w obrębie sfeminizowanych zawodów (Bradley 1993; Williams, Villemez 1993; Simpson 2005; Fuszara 2008, Jankowska 2008; Kluczyńska 2017b). Zawody opiekuńcze w naszej kulturze stanowią grupę profesji, które są postrzegane jako „kobiece” i są zdominowane przez kobiety. Mężczyźni są mniejszością w zawodach takich jak pielęgniarstwo (Cottingham 2017; Kluczyńska 2017b), opieka nad starszymi osobami lub osobami z niepełnosprawnościami (Hussein, Ismail, Manthorpe 2014), praca socjalna (Pease 2011; Scambor i in. 2015), czy nauczanie na niższych etapach edukacji (Cameron 2001; Ordon 2021). Są to zawody postrzegane jako mniej prestiżowe, są także mniej dochodowe. Choć mężczyźni uprawiają zawody opiekuńcze, to jednak nadal są tu w mniejszości (Scambor i in. 2015), a badania dotyczące udziału w zawodach opiekuńczych poruszają kwestie ścieżki kariery, ruchliwości zawodowej czy motywacji.

Część badaczek i badaczy opisując mężczyzn w zawodach opiekuńczych wykorzystuje pryzmat społecznej konstrukcji męskości (m.in. Buschmeyer 2013; Hrzenjak 2013; Perra, Ruspini 2013), w tym kategorię męskości opiekuńczych (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015; Kluczyńska 2017b; Bernacchi i in. 2022; Heinz, Keane, Davison 2023), kluczowej perspektywy w kontekście prezentowanych w tym rozdziale treści. Studia dotyczące wykonywania przez mężczyzn zawodów opiekuńczych poruszają kwestię realizacji opieki w kontekście męskości związanej z wyjściem poza sferę prywatną (ojcowie, opiekunowie członków rodziny) i przejściem do sfery zawodowej, publicznej. Wyniki badań wykorzystujące koncept męskości opiekuńczych wskazują, że dla części mężczyzn realizacja opieki, co można interpretować jako symboliczne zbliżenie do kobiecości, nie stanowi sytuacji dyskomfortu lub frustracji, a jedynie wybór realizacji męskości opiekuńczych, czyli docenienie wartości opieki i odrzucenie dominacji.

Udział mężczyzn w zawodach opiekuńczych analizowany jest z perspektywy interseksjonalnej, a zatem uwzględniania różnorodności związanej z uwarunkowaniami kulturowymi, społecznymi czy ekonomicznymi (Scambor i in. 2015; Quartararo, Falcinelli 2013; Kalemba 2020). Istotnym wątkiem jest wejście w zawody opiekuńcze migrantów (Hussein 2011; Kilkey 2010), którzy są gotowi zaakceptować pracę

opiekuńczą, traktując ją często jako kamień milowy umożliwiający wejście na rynek pracy (Hussein 2011, Hussein, Manthorpe, Stevens 2011).

Badacze i badaczki zwracają uwagę, że wskazywany w szeregu badań mechanizm „szklanej windy” opisujący awans mężczyzn w sfeminizowanych zawodach nie dotyczy „wszystkich” mężczyzn i należy rozważyć dynamikę związaną z rasą i migracją (zob. Wingfield 2009; Hussein, Christensen 2017). Według badań przeprowadzonych w sektorze opieki długoterminowej w Anglii mężczyźni częściej wykonują zadania techniczne lub zajmują pozycje kierownicze, jednak migranci częściej realizują opiekę bezpośrednią, postrzeganą jako tradycyjnie kobieca praca (Datta i in. 2009; Hussein, Ismail, Manthorpe 2014).

Szerzej wątek ten przybliży Riikka Prattes (2023), która korzystając z perspektywy kolonialnej opisuje proces stawania się osób zmarginalizowanych „użytecznymi” uczestnikami społeczeństwa poprzez udział w pracy opiekuńczej. Owa użyteczność stanowi według badaczki „kolonialny projekt podporządkowanego włączenia do neoliberalnego kapitalizmu rasowego” (Prattes 2023: 41). Autorka wskazuje, że migranci podejmujący się pracy opiekuńczej są włączani poprzez podporządkowanie, ich praca opiekuńcza staje się niewidoczna, a ich „rasowa użyteczność [...] opiera się na produktywności w ramach neoliberalnego kapitalizmu rasowego” (Prattes 2023: 41).

Przykład stawania się „użytecznymi” dla neoliberalnego kapitalizmu rasowego opisuje Caterina Rohde-Abuba (2018) na przykładzie sytuacji w Niemczech, gdzie muzułmańscy mężczyźni ze środowisk uchodźczych stają się „idealnymi” pracownikami w sektorze opieki nad osobami starszymi z tych krajów. Należy tu podkreślić, że wchodzi do zawodu o deficycie pracowników, a prowadzący placówki twierdzą, iż „integrują” i „ratują” muzułmańskich mężczyzn ubiegających się o azyl w Niemczech, oferując nieodpłatne lub niskopłatne stanowiska wolontariuszy w domach opieki.

Analizy uwzględniające interseksjonalne podejście i różnorodność badanych zaprezentowali Steven Roberts i Riikka Prattes (2003) we wstępnych wynikach badań prezentujących doświadczenia mężczyzn w niskopłatnej pracy opiekuńczej w Australii. Autor i autorka zastosowali koncepcję męskości opiekuńczych i, na podstawie wywiadów, wykazali kluczowe znaczenie podejmowania i doceniania opieki oraz odrzucenia dominacji.

Poniżej zostaną przedstawione wybrane wyniki badań udziału mężczyzn w zawodach opiekuńczych. Badania te ukazują, w jaki sposób mężczyźni konstruują męskości opiekuńcze – wysoce wartościują opiekę i odrzucają dominację, wynika z nich jednak także, że nie wszyscy mężczyźni pracujący w zawodach opiekuńczych realizują męskości opiekuńcze. Mężczyźni w zawodach opiekuńczych mogą różnie definiować opiekę, a także męskości. Badania ukazują bowiem zarówno sposób konstruowania i definiowania męskości opiekuńczych, jak i udział w zawodach opiekuńczych mężczyzn, którzy redefiniują opiekę i męskości.

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych wśród pielęgniarzy (Kluczyńska 2017b), mężczyźni na różne sposoby definiują lub redefiniują opiekę i konstruują męskości. Opieka bywa traktowana jako ogólnoludzki obowiązek, ale też sprowadzana do wymiaru technicznego. Autorka wyłoniła w toku badań wśród pielęgniarzy pięć

sposobów mówienia o męskości w kontekście opieki: męskość jako niekobiecość, opiekuńczość jako niemęskość, poczucie realizacji męskości hegemonicznej (dominującej), akceptację męskości opiekuńczych i zawieszenie genderu w kontekście opieki. Z tych opisów dwa ostatnie charakteryzują realizację męskości opiekuńczych, podczas gdy trzy pierwsze są próbami redefinicji opieki w kontekście męskości.

Dwa pierwsze sposoby mówienia o męskości w kontekście opieki bazują na zaprzeczeniu, różnią się jednak obiektem negacji. W pierwszym wypadku męskość jest określana jako przeciwieństwo kobiecości, czy raczej wyobrażenia o tym, co „kobiece”, a co „męskie”. Bycie kobietą i bycie mężczyzną definiowane jest przez różnice, odnosi się do biologicznego determinizmu, bazuje na stereotypowych przekonaniach dotyczących „natury” kobiecości i oczywistości porządku genderowego. „Męska” opieka jest opieką racjonalną, zadaniową, medyczną. Opieka jest łączona z kobiecością, stanowi jej integralny element, którego źródłem jest „naturalna” predyspozycja kobiet do opieki oraz gotowość do realizacji roli matki.

W drugim przypadku, męskość jest zaprzeczeniem opiekuńczości. Podczas gdy definiowanie męskości w kontekście opieki jako zaprzeczenie kobiecości bazuje na binarnej opozycji oraz wyklucza kobiecość i nie bierze pod uwagę wielości, opiekuńczość jako niemęskość wyklucza również inne męskości. Zatem męskość definiowania jako negacja opiekuńczości wiąże się z szerszym potwierdzaniem różnic i nierówności. To nie tylko zaprzeczenie kobiecości, to również obawa dotycząca szeregu stereotypów związanych z mężczyznami w pielęgniarstwie zbliżających do kobiecości i na różne sposoby do męskości podporządkowanych. Męskość hegemoniczna jest tu punktem odniesienia i jest definiowana jako zaprzeczenie opiekuńczości wyrażanej przez bliskość, troskę, wsparcie, która definiowana jest jako „nie-męska”, przynależna kobietom i męskościom podporządkowanym, a zatem wszystkim nie realizującym męskości hegemonicznej. Opieka, która przez tę grupę jest określana jako męska to przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa, wykonywanie czynności instrumentalnych, medycznych o wyższym prestiżu. Alternatywą dla mężczyzn pracujących w pielęgniarstwie były, według rozmówców, wybrane specjalizacje, w których relacja opiekuńcza jest minimalizowana, lub praca w zawodzie medycznym, lecz innym niż pielęgniarstwo, np. jako elektroradiolog.

Dwa kolejne sposoby mówienia o męskości w kontekście opieki łączy poczucie pewności, które dotyczy sposobu definiowania męskości. W tych opisach nie ma bowiem obaw, definiowania przez negację – jest pewność, „wszystko ma swoje miejsce”, choć odmienny jest sposób definiowania i inkorporacji opieki w męskość.

W trzecim sposobie mówienia o męskości w kontekście opieki kluczowa jest pewność związana z przekonaniem o realizacji męskości hegemonicznej/dominującej w ramach zawodu opiekuńczego. Podobnie jak we wcześniejszym opisie, męskość hegemoniczna jest istotna dla badanych, jednak w tej grupie mężczyźni przekonują, że posiadają władzę i realizują męskość dominującą (korzystając z klasyfikacji Connell (1995) – męskość współuczestnicząca) i są świadomi hierarchii męskości. Mężczyźni wchodząc do pielęgniarstwa definiują opiekę jako element

profesji i integrują ją jako zadanie zawodowe, co w żaden sposób nie przyczynia się do poczucia niezrealizowania wzorca męskości tradycyjnej.

Opieka realizowana w ramach pracy nie przekłada się jednak na przejęcie zadań opiekuńczych w relacji prywatnej. Ta grupa mężczyzn wykonuje często pracę, w której nie podejmuje się czynności o najniższym statusie, np. pielęgnacji (lub jest ona ograniczona do minimum), a zadania opiekuńcze związane są przede wszystkim z instrumentalnym wymiarem opieki. Pielęgniarze ci pracują często w specjalistycznych pracowniach, które różnią się nie tylko typem pracy, ale umożliwiają wynegocjowanie wyższych zarobków. Są to bowiem pielęgniarze, których dochód jest wysoki – zwykle pracują na kontrakcie. Mają poczucie wpływu na sytuację, nie boją się zmiany i podejmują ryzyko. Są to też mężczyźni, którzy zwykle wykorzystują mechanizm szklanej windy oraz przywileje wynikające z bycia mężczyzną w sfeminizowanej profesji, podkreślając, że udział mężczyzn w pielęgniarstwie jest ważny i wpływa na zmianę prestiżu zawodu.

Czwarty rodzaj to akceptacja męskości opiekuńczej. Mężczyźni realizują opiekę w każdym wymiarze. Pewność daje im bowiem realizacja męskości alternatywnej, która nie jest definiowana przez negację ani homofobię, a raczej wielość i niehierarchiczność. Mężczyźni ci akceptują również swoją słabość, są gotowi przyjmować wsparcie. Definiowanie męskości jest w dużym stopniu związane z opieką, jest ona elementem męskości. Sama opieka jest rozumiana szeroko, także jako pielęgnacja i bliskość.

Ostatnim, piątym sposobem definiowania męskości w kontekście opieki jest zawieszenie genderu w relacji opieki. Mężczyźni z tej grupy nie podejmowali kwestii genderowej jako czynnika warunkującego opiekę i pracę pielęgniarczą, często pomijali ten wątek. Nie uznawali kwestii bycia mężczyzną lub kobietą jako istotnego elementu w kontekście opieki. Rozmówcy nie mieli dylematów dotyczących wyboru zawodu, gdyż został on podjęty ze względu na zainteresowania i gotowość realizacji opieki. Ten sposób podejścia do kwestii opieki czynił z niej przede wszystkim aktywność potwierdzającą człowieczeństwo (Kluczyńska 2017b).

Powyższe wyniki badań pokazują, że sposób definiowania lub redefiniowania opieki i zakres partycypowania w opiece ma istotne znaczenie. Z jednej strony w zawodach opiekuńczych mężczyźni mogą realizować męskości opiekuńcze, z drugiej nie zawsze udział w tych profesjach oznacza podejmowanie męskości opiekuńczej.

Kolejnymi badaniami, które pozwalają ukazać różne sposoby definiowania męskości i opieki są analizy przeprowadzone wśród mężczyzn pracujących w sektorze pozarządowym opieki społecznej. Autorzy (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015) wyłonili trzy strategie realizacji pracy opiekuńczej w kontekście definiowania męskości, określili je mianem: „bardziej zmaskulinizowani”, „męskości opiekuńcze”, „męskości menadżerskie”. Badacze zaznaczyli, że w rzeczywistości większość mężczyzn korzystała z więcej niż jednego zestawu strategii.

Pracownicy socjalni korzystający z „bardziej zmaskulinizowanej” strategii pracowali wcześniej w zawodach niezdominowanych przez kobiety i nie podejmowali w ich ramach opieki. Z pracy zostali zwolnieni, a praca opiekuńcza była

jedyną dostępną opcją. Pracowali głównie w obszarze uzależnień, gdzie unika się kontaktu i pracy z ciałem oraz raczej zachowuje się dystans. Częściej doradzali osobom lub grupom. Mężczyźni pracowali w pojedynkę, co minimalizowało kontakty z przełożonymi i współpracownikami, mieli poczucie autonomii. Byli określani jako „obiboki” i skarżono się na nich. Cechowało ich techniczne, a nie oparte na relacjach, podejście do pracy. Przemoc w miejscu pracy ich nie niepokoiła, a niektórzy uważali takie sytuacje za ekscytujące. Mężczyźni z tej grupy nie podejmowali opieki wobec członków rodziny, zatem praca opiekuńcza nie przekładała się na sferę prywatną. Charakteryzował ich indywidualizm, twardość, samotność, samodzielność, a zatem raczej tradycyjne pojmowanie męskości (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015).

Z kolei mężczyźni realizujący „męskości opiekuńcze” przyjęli praktyki i etos zbliżony do oczekiwanego wśród kobiet pracujących w usługach społecznych. Byli skłonni podkreślać swoją empatię wobec innych, tolerancję dla odmienności, sympatię i szacunek dla użytkowników usług oraz przychylność wobec opieki skoncentrowanej na kliencie. Lubili pracować w zespole i podtrzymywać relacje, a także pozytywnie wypowiadali się o przełożonych, będących najczęściej kobietami. Cechowało ich relacyjne, mniej indywidualistyczne i mniej konkurencyjne nastawienie. Wykazywali niechęć wobec sytuacji przemocowych, z którymi spotkali się w pracy. Jeśli pracowali wcześniej w zmaskulinizowanym zawodzie, byli raczej z niego niezadowoleni. Ponadto mężczyźni ci wykazywali skłonność do dokonywania zmian, by dopasować się do wymogów pracy opiekuńczej. Byli też gotowi zarabiać mniej, ale chcieli realizować pracę, którą uważali za moralnie satysfakcjonującą. Mężczyźni podejmowali się opieki również w sferze prywatnej (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015).

Ostatnia grupa stosowała strategie ściśle związane z menadżeryzmem. Byli to zazwyczaj menadżerowie pierwszej linii lub wyższego szczebla, a do zatrudnienia w usługach społecznych non-profit trafili w efekcie posiadanego wykształcenia wyższego lub zmiany wynikającej z kryzysu osobistego, po którym często nastąpiło zdobycie wyższego wykształcenia w dziedzinie związanej z opieką. Badacze zastosowali tu termin „męskości menadżerskie”, by wskazać sprzeczne podejście tych mężczyzn do etosu opieki społecznej. Celem tych osób było zdobycie stanowisk kierowniczych i awansowanie w hierarchii. Nie krytykowali standaryzacji pracy w sektorze ani stosowania mierników wydajności i celów dotyczących wyników. Ta grupa twierdziła, że ma znaczną autonomię, choć w rzeczywistości spędzali dużo czasu na przestrzeganiu umów, wypełnianiu dokumentów i dokumentowaniu mierników wyników. Łączyli poczucie wartości z poczuciem satysfakcji z budowania reputacji dzięki podejmowaniu trudnych decyzji i zdolności do restrukturyzacji usług w ramach szybko zmieniających się organizacji non-profit. Dystansowali się wobec pracowników, a nawet wyrażali niechęć wobec nich. Dystansowali się również wobec pracy z ciałem. Mężczyźni ci przedkładali kwestię kariery nad relacje rodzinne, byli gotowi na długie podróże lub przeprowadzkę z dala od rodziny ze względów zawodowych (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015).

Szerszy opis wyników badań i powyższa charakterystyka jest niezbędna by ukazać złożoność i oddzielić udział w opiece od męskości opiekuńczych. Opisane strategie pokazują, że męskość opiekuńcza może, ale nie musi być realizowana w ramach zawodów opiekuńczych. Badania Donny Baines, Sary Charlesworth i Iana Cunninghama (2015) dowodzą, że „bardziej zmaskulinizowani” mężczyźni przekształcili swoją pracę tak, aby bagatelizować relacje opiekuńcze, aspekty społeczne, wartości i etos pracy non-profit, jednocześnie podkreślając menedżerskie, techniczne, nierelacyjne aspekty swojej pracy. Z kolei „męskości menadżerskie” stosowały strategie ściśle związane z menedżeryzmem. W obu przypadkach udział w zawodach opiekuńczych nie łączył się z realizacją męskości opiekuńczych, lecz dążył do bagatelizowania opieki lub dystansowania się wobec niej. Podobnie w badaniach wśród pielęgniarzy, którzy redefiniując opiekę jako „lepszą od kobiecej”, specjalistyczną, techniczną, wymagającą kwalifikacji, daleką od czynności opiekuńczych i pielęgnacyjnych o najniższym statusie, czynią zeń potwierdzenie męskości. Inkorporowali opiekę, ale redefiniując ją, przez co opieka mogła potwierdzać tu męskość dominującą (Kluczyńska 2021). W powyższych przypadkach trafniejszą kategorią do opisu męskości innych niż opiekuńcze wydaje się teoria męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe 2014), które nie odrzucają dominacji.

Założenie, że mężczyźni pracujący w zawodach opiekuńczych realizują męskości opiekuńcze, może być zatem pewnym uproszczeniem. Niektórzy mężczyźni redefiniują opiekę (Kluczyńska 2017b) lub przekształcają swoją pracę, aby umniejszyć znaczenie relacji opiekuńczych i aspektów społecznych – w tym celu podkreślają techniczne aspekty pracy, takie jak dokumentacja czy pomiary wyników (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015). Jest to czytelny sygnał, że nie zarzucają dominacji. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że wielu mężczyzn pracujących w zawodach opiekuńczych realizuje ideał opieki i wysoko ją wartościuje oraz wycofuje się z dążenia do dominacji, realizując męskości opiekuńcze (Elliott 2016).

Krytyka konceptu męskości opiekuńczych

Męskości opiekuńcze charakteryzuje odrzucenie dominacji i związanych z nią cech oraz uznanie wartości opieki (Elliott, 2016). Roberts i Prattes (2023) sugerują, że krytyka męskości opiekuńczych jest związana z błędnym lub niepełnym zrozumieniem tego konceptu. Wskazują, że część badaczek i badaczy skupia się na kwestii relacji męskości opiekuńczych i hegemonicznej, opisując męskości opiekuńcze „jako powiązane z hegemoniczną męskością lub jako jej przedłużenie poprzez włączenie i celebrowanie męskiej opieki w sposób, który raczej umacnia niż zakłóca porządek płci” (Roberts, Prattes 2023: 4). Przykładem jest podejście Hunter i współpracowników (2017), którzy w ramach badań nad ojcostwem sugerują, by męskość opiekuńczą rozumieć „jako poszerzenie hegemonicznej męskości, a nie jako całkowicie nową formę męskości”. Jednak z samej definicji, męskości opiekuńcze zakładają odejście od dominacji, zatem są przeciwieństwem męskości hegemonicznej.

Robert i Prattes (2023) wskazują na badaczy i badaczki, którzy postulują wykorzystanie terminu męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe 2014) zamiast męskości opiekuńczej (Elliot 2016). Podkreślają, że ze względu na niekompletne zrozumienie konceptu męskości opiekuńczych jako zarówno wycofujących się z dominacji i jednocześnie wysoko wartościujących i podejmujących opiekę, dochodzi do nieporozumienia. Jonathan A. Allan (2023), badając książki dla ojców, wysnuł wniosek, że

męskość opiekuńcza jest rodzajem męskości hybrydowej, o ile znajdujemy dyskursywne zdystansowanie, to znaczy, że opieka musi stać się męska (a nie zakłada się, że jest kobieca), istnieje rodzaj strategicznego zapożyczenia, w którym ojcowie zapożyczają nawyki i zwyczaje matek i czynią je męskimi, a na koniec następuje umocnienie granic, gdzie „męskie praktyki, które początkowo wydają się feministyczne, mogą również reifikować nierówność płci, nawet jeśli ją zaciemniają” (Allan 2023: 279).

Z kolei Eisen i Yamashita (2019) doszli do wniosku, że włączanie opieki nie wiąże się z odrzuceniem dominacji i w tym przypadku trudno mówić o męskościach opiekuńczych. W przypadku męskości hybrydowych mówimy raczej o zmianie, której celem jest utrzymanie władzy, gdzie siłą męskości hegemonicznej jest umiejętność adaptacji. Męskości opiekuńcze nie charakteryzują się docenieniem wartości opieki z powodu chęci utrzymania władzy – są przeciwieństwem dominacji, jej antytezą. Męskości opiekuńcze cechuje odrzucenie dominacji i docenienie opieki.

Jeśli jednak doszłoby do włączenia opieki w męskość hegemoniczną, praktykowanie opieki przy jednoczesnym jej redefiniowaniu i potraktowanie tej inkorporacji jako mechanizmu umożliwiającego podtrzymanie dominacji – to moglibyśmy mieć do czynienia z hybrydyzacją. Propozycja męskości hybrydowych w tych przypadkach wydaje się wynikać z faktu, że mężczyźni nie odrzucili dominacji wartościując opiekę, lecz włączyli opiekę, redefiniując ją, i wykorzystali to włączenie do podtrzymania władzy. Jeśli jednak mężczyźni odrzucają dominację i wartościują wysoko opiekę – wówczas możemy mówić o męskościach opiekuńczych.

Niektóre z badań (Kluczyńska 2021) odróżniają męskości opiekuńcze od hybrydowych w kontekście podejmowania opieki, wskazując na różnice, a zatem różne sposoby definiowania opieki i dążenie do dominacji. Udział w opiece, zarówno formalnej, jak i nieformalnej, może bowiem nie wynikać z chęci realizacji męskości opiekuńczych, lecz być związany z innymi motywami, przyczyniającymi się do podjęcia opieki i nie mają one istotnego znaczenia w kontekście definiowania i realizacji męskości. Mężczyźni z różnych powodów podejmują opiekę (Kluczyńska 2017a), ale tym powodem nie musi być chęć realizacji męskości opiekuńczych, a zdystansowanie się do niej poprzez redefinicję opieki w kontekście męskości (Kluczyńska 2017b). Pamiętać należy bowiem, że męskości opiekuńcze odrzucają dążenie do dominacji i wysoko wartościują opiekę oraz pozytywne emocje (Elliott 2016). Jeśli zatem opieka włączona jest jako element, który zostaje przedefiniowany lub inkorporowany w sposób instrumentalny, a efektem tego włączenia jest dążenie do podtrzymania dominacji, to tacy mężczyźni nie realizują męskości opiekuńczych i trafniejsze jest wówczas zastosowanie terminu męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe, 2014).

Badaczki i badacze coraz częściej wykorzystują termin męskości hybrydowych do opisu udziału mężczyzn w zawodach opiekuńczych (Simpson, Lewis 2020).

Kolejną kwestią dyskutowaną w kontekście męskości opiekuńczych jest aspekt kolonialny (Robert, Prattes 2023). Krytyce i refleksji podlega teoretyzowanie etyki troski i opieki jako praktyki uniwersalnej lub postrzeganej przez pryzmat opieki praktykowanej w globalnej Północy. Badaczki i badacze postulują wyjście poza globalną Północ i uwzględnienie w feministycznych teoriach opieki różnorodności praktyk opieki na całym świecie, negocjowanie różnic w etyce opieki między miejscami (Seiler 2020). Postulowane jest uwzględnienie interseksjonalnego podejścia w kontekście etyki troski, które pozwoli na wskazanie, jak różnice rasowe wpływają na praktyki opieki, a tym samym na etykę troski (Raguram 2019). Jak pisze Anoop Nayak (2023: 3):

Dekolonizacja opieki oznacza otwarcie zachodniej nowoczesności i wiedzy na inaczej ucieleśnione doświadczenia, spotkania i perspektywy Czarnych, feministycznych, queerowych, rdzennych i mniejszościowych ludzi z całego świata. Dekolonizacja łączy przeszłe kolonialne historie ze współczesnymi geografiami opieki; sprawia, że płeć, rasa i różnice klasowe stają się kluczowe dla relacji opieki; rozpoznaje współzależności między globalną północą a południem; oświetla przepływ i cykulację ciał migrantów w celu sprawowania opieki na globalnej północy; i uznaje, w jaki sposób nowoczesność i „białość” (*whiteness*) są osadzone w neokolonialnych praktykach zdrowotnych, w których rasa jest osią hierarchicznej organizacji międzynarodowych systemów opieki.

Dlatego też postuluje się, by przyjąć krytyczną feministyczno-dekolonialną optykę analiz opieki w kontekście badania męskości opiekuńczej (Noyak 2023: 5). Krytyka konceptu męskości opiekuńczych Nayaka (2023) opiera się na „niedociągnięciach tezy o opiekuńczej męskości”. Twierdzi on, że „»męskości opiekuńcze«, jako zestaw praktyk, nie są odrębne od hegemonicznej męskości, ale raczej mogą zostać włączone do tego repertuaru, gdzie mogą zostać »skolonizowane« i »zmaskulinizowane«” (Noyak 2023: 7).

Również Riikka Prattes (2022) wykorzystuje dekolonialne podejście do analizy męskości opiekuńczej. Krytykuje postrzeganie białych mężczyzn z klasy średniej jako wzorców męskości opiekuńczych i traktowanie marginalizowanych mężczyzn jako „niedostatecznych opiekunów” oraz dostrzega „radikalny potencjał opiekuńczych męskości w destabilizowaniu ośrodków władzy” (Prattes 2022: 724, 722). Prattes zaznacza, że

męskości opiekuńczych nie da się oddzielić od walki z formami podporządkowania innymi niż opresja ze względu na płeć. To skupienie się na dominacji/podporządkowaniu idzie w parze z wezwaniem do odejścia od koncentrowania się na pracy opiekuńczej białych mężczyzn jako reprezentatywnej dla opiekuńczych męskości; ludzie zidentyfikowani jako mężczyźni na marginesach, a także wzajemne powiązania między marginesami i centrami, są kluczowymi obszarami do rozważenia w ramach krytycznych studiów nad męskosciami i mężczyznami (Prattes 2022: 722).

Wymiary opieki, wymiary męskości

Powyższy opis męskości opiekuńczych zilustrowany przykładami badań pozwala przyjrzeć się rozwojowi męskości opiekuńczych i doprecyzować oraz zniuansować kwestię przemian męskości i konstruowania męskości opiekuńczych. Przybliżone

badania ukazują zaangażowanie mężczyzn w różne formy opieki zarówno nieformalnej, jak i sformalizowanej, takiej jak zawody opiekuńcze.

Męskości opiekuńcze można bowiem odnieść do realizacji opieki w różnych wymiarach (Bernacchi i in. 2022). Pierwszy to wymiar indywidualny, który odnosi się do dbania o siebie i swoje zdrowie. Innym aspektem jest realizacja pracy opiekuńczej na rzecz członków rodziny – to aspekt opisany na przykładzie licznych badań, gdyż teoria męskości opiekuńczej jest niezwykle często stosowanym konceptem w kontekście właśnie tego wymiaru nieformalnej opieki. Obszarem realizacji męskości opiekuńczych mogą być zawody opiekuńcze związane z edukacją, opieką społeczną czy medyczną (Bernacchi i in. 2022; Kluczyńska 2017b; Cain 2017; Hookway, Cruickshank 2022; Hussein, Ismail, Manthorpe 2016). Z samej definicji udział w tych profesjach wymaga podjęcia opieki.

Jednocześnie należy podkreślić, że nie tylko w zawodach opiekuńczych mężczyźni mają możliwość realizacji męskości opiekuńczych, dotyczy to może podejmowania opieki w każdej profesji (Hanlon 2012; Elliot, Roberts 2022; Liu i in. 2021). Z drugiej strony warto zaznaczyć, że mężczyźni pracujący w zawodzie opiekuńczym nie muszą realizować męskości opiekuńczych (Kluczyńska 2021). Kolejnym wymiarem opieki jest troska o społeczność i społeczeństwo w ogóle (np. wolontariat, ruchy społeczne; solidaryzowanie się z wykluczonymi i marginalizowanymi grupami społecznymi) (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015). Jeszcze innym – troska o przyrodę i planetę, na której żyjemy (Paulson, Hirsch, DeVore 2022).

Można podawać różnorodne przykłady obszarów, gdzie koncept męskości opiekuńczej znalazł swe zastosowanie. Wykorzystany został m.in. w badaniach pokazujących przemiany męskości w przekazach medialnych (Arcimowicz 2020; Araüna, Tortajada, Willem 2018), gdzie analizy postaci realizujących męskości opiekuńcze bazują zwykle na teoretycznych rozważaniach Elliott (2016) i ukazywane są często w kontekście teorii męskości hegemonicznej bądź męskości hybrydowych. Innym przykładem, odbiegającym od dotychczas omówionych, jest zastosowanie teorii męskości opiekuńczych w kontekście „męskich” imprez, podczas których spożywany jest alkohol (Duncan i in. 2022).

Reasumując, koncept męskości opiekuńczych, będący ukazaniem przemian męskości, znajduje zastosowanie w szeregu analiz, gdzie męskość konstruowana jest przez odrzucenie dominacji i uznanie wartości opieki, pozytywnych emocji, współzależności i wagi relacji (Elliott 2016).

Bibliografia

- AARP i National Alliance for Caregiving (2020), *Caregiving in the United States 2020*, AARP, Washington, DC. <https://doi.org/10.26419/ppi.00103.001>
- Adler M. A. (2023), *Active fathers in the United States: Caught between de-gendering care and caring masculinities*, „Journal of Family Issues”, no. 44(5), s. 1177–1196. <https://doi.org/10.1177/0192513X211055510>

- Allan J. A. (2023), "Husbands are pregnant, too": Caring masculinities in pregnancy books for men, "The Journal of Men's Studies", no. 31(2), s. 282–302. <https://doi.org/10.1177/10608265221122799>
- Andrew A., Cattan S., Costa-Dias M., Farquharson Ch., Kraftman L., Krutikova S., Phimister A., Sevilla A. (2020), *How Are Mothers and Fathers Balancing Work and Family under Lockdown?*, The Institute for Fiscal Studies, London, https://ifs.org.uk/sites/default/files/output_url_files/BN290-Mothers-and-fathers-balancing-work-and-life-under-lockdown.pdf (dostęp: 13.02.2024).
- Araüna N., Tortajada I., Willem C. (2018), *Portrayals of caring masculinities in fiction film: The male caregiver in Still Mine, Intouchables and Nebraska*, "Masculinities and Social Change", no. 7(1), s. 82–102. <https://doi.org/10.17583/MCS.2018.2749>
- Arber S., Gilbert N. (1989), *Men: the forgotten carers*, "Sociology", no. 23(1), s. 111–118.
- Arcimowicz K. (2020), *Oblicza męskości w neoserialach. Hegemonia – kontaminacja – inkluzja*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Arnalds Á. A., Belope-Nguema S., Eydal G. B., Fernández-Cornejo J. A. (2022), *Construction fatherhood in the North and South: Paid parental leave, work and care in Iceland and Spain*, "Acta Sociologica", no. 65(1), s. 86–102. <https://doi.org/10.1177/00016993211008517>
- Ashley N. R., Kleinpeter Ch. B. (2002). *Gender differences in coping strategies of spousal dementia caregiving*, "Journal of Human Behavior in the Social Environment", no. 6(2), s. 29–46. https://doi.org/10.1300/J137v06n02_03
- Axelsson T. K. (2018), *Fostering parental involvement, gender equality and caring masculinities*, Conference paper, <https://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1265446/FULLTEXT01.pdf> (dostęp: 16.05.2024).
- Baines D., Charlesworth S., Cunningham I. (2015), *Changing care? Men and managerialism in the nonprofit sector*, "Journal of Social Work", no. 15(5), s. 459–478. <https://doi.org/10.1177/1468017314548149>
- Baker K. L., Robertson N. (2008), *Coping with caring for someone with dementia: Reviewing the literature about men*, "Aging and Mental Health", no. 12(4), s. 413–422. <https://doi.org/10.1080/13607860802224250>
- Barker K. L., Robertson N., Connelly D. (2010), *Men caring for wives with dementia: Masculinity, strain and gain*, "Aging and Mental Health", no. 14(3), s. 319–327. <https://doi.org/10.1080/13607860903228788>
- Barusch A. S., Spaid W. M. (1989), *Gender differences in caregiving: Why do wives report greater burden?*, "The Gerontologist", no. 29(5), s. 667–676. <https://doi.org/10.1093/geront/29.5.667>
- Bédard M., Kuzik R., Chambers L., Molloy D. W., Lever J. A. (2005), *Understanding burden differences between men and women caregivers: The contribution of care-recipient problem behaviors*, "International Psychogeriatric", no. 17, s. 99–118.
- Beglaubter J. (2021), *"I feel like it's a little bit of a badge of honor": Fathers' leave-taking and the development of caring masculinities*, "Men and Masculinities", no. 24(1), s. 3–22. <https://doi.org/10.1177/1097184X19874869>
- Bernacchi E., di Grigoli A. R., Hrenjak M., Humer Ž. (2022), *Caring masculinities in early childhood education and care services and primary schools in Europe ECaroM – Early Care and the Role of Men. Transnational report. Berlin, Florence and Ljubljana*, https://www.vmg-steiermark.at/sites/default/files/2022-05/transnational_report_ecarom_final.pdf (dostęp: 1.01.2024).
- Bianchi S. M., Sayer L. C., Milkie M. A., Robinson, J. P. (2012), *Housework: Who did, does or will do it, and how much does it matter?*, "Social Forces. A Scientific Medium of Social Study and Interpretation", no. 91(1), s. 55–63. <https://doi.org/10.1093/sf/sos120>
- Binder P. (2022), *Praca zdalna w czasie pandemii i jej implikacje dla rodzin z dziećmi – badanie jakościowe*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 18(1), s. 82–110. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.18.1.05>

- Björk S. (2015), *Doing, re-doing or undoing masculinity? Swedish men in the filial care of aging parents*, "NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research", no. 23(1), s. 20–35. <http://dx.doi.org/10.1080/08038740.2014.978369>
- Błędowski P., Pędich W., Bień B., Wojszel B., Czekanowski P. (2004), *Services for Supporting Family Carers of Elderly People in Europe: Characteristics, Coverage and Usage, National Background Report for Poland*, EUROFARMCARE, https://www.uke.de/extern/.../summary_of_findings.pdf (dostęp: 13.03.2015).
- Bonner-Thompson C., Nayak A. (2022), *Crafting masculinities: Embodying, recuperating and redistributing care in young lives*, "Social & Cultural Geography", no. 23(9), s. 1238–1256, <https://doi.org/10.1080/14649365.2021.1910993>
- Bradley H. (1989), *Men's Work, Women's Work. A Sociological History of the Sexual Division of Labour in Employment*, Polity Press, Cambridge.
- Bradley H. (1993), *Across the great divide: The entry of men into women's jobs*, [w:] C. L. Williams (red.), *Doing Women's Work: Men in Non-traditional Occupations*, Sage, London.
- Brandth B., Kvande, E. (1998), *Masculinity and child care: The reconstruction of fathering*, "The Sociological Review", no. 46(2), s. 293–313. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00120>
- Brandth B., Kvande E. (2018), *Masculinity and fathering alone during parental leave*, "Men and Masculinities", no. 21, s. 72–90. <https://doi.org/10.1177/1097184X166526>
- Brazil K., Thabane L., Foster G., Bédard M. (2009), *Gender differences among Canadian spousal caregivers at the end of life*, "Health & Social Care in the Community", no. 17(2), s. 159–166. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2008.00813.x>
- Buschmeyer A. (2013), *The construction of 'alternative masculinity' among men in the childcare profession*, "International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie", no. 23(2), s. 290–309. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804293>
- Bytheway B. (1987), *Care in families of redundant Welsh steelworkers*, [w:] S. Di Gregorio (red.), *Social Gerontology. New Directions*, Cross Helm, London.
- Cahill S. (2000), *Elderly husbands caring for views diagnoses with Alzheimer disease: Are male caregivers really different?*, "Australian Journal of Social Issues", no. 35(1), s. 53–73. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2000.tb01303.x>
- Cain C. L. (2017), *Boundaried caring and gendered emotion management in hospice work*, "Gender, Work & Organization", no. 24(4), s. 345–539. <https://doi.org/10.1111/gwao.12166>
- Cameron C. (2001), *Promise or problem? A review of the literature on men working in early childhood services*, "Gender, Work and Organization" no. 8(4), s. 430–453. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00140>
- Carlson D. L., Petts R. J., Pepin J. R. (2021), *Changes in US parents' domestic labor during the early days of the COVID-19 pandemic*, "Sociological Inquiry". <https://doi.org/10.1111/soin.12459>
- Cassino D., Besen-Cassino Y. (2022), *Men at (home) work: Masculinity and the second shift during COVID-19*, "Journal for Cultural Research", no. 26(1), s. 102–116, <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.1993749>
- Centrum Badań Opinii Społecznej (2010), *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Warszawa, <http://www.cbos.pl> z dnia 15.06.2013 (dostęp: 17.01.2024).
- Centrum Badań Opinii Społecznej (2020), *Modele życia małżeńskiego Polaków. Komunikat z badań*, Fundacja Centrum Badań Opinii Społecznej, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPI-SKOM.POL/2020/K_157_20.PDF (dostęp: 17.01.2024)
- Ciaputa E., Warat M., Krzaklewska E. (2023), *It takes two to be equal? Middle-class men managing care and work during the COVID-19 pandemic in Poland*, "Gender and Research", no. 24(1), s. 62–87. <https://doi.org/10.13060/gav.2023.008>
- Collinson D., Hearn J. (2001), *Naming men as men: Implication for work, organization and management*, [w:] F. J. Barret, S. M. Whitehead (red.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Cambridge, s. 144–169.

- Coltrane S. (1996), *Family Man: Fatherhood, Housework, and Gender Equality*, Oxford University Press, Oxford.
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, Allen & Unwin, Sydney.
- Connell R. W. (1987), *Gender and Power*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Cottingham M. D. (2017), *Caring moments and their men: Masculine emotion practice in nursing*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 12(3–4), s. 270–285. <https://doi.org/10.1080/18902138.2017.1312954>
- Craig L., Churchill B. (2021), *Dual-earner parent couples' work and care during COVID-19*, "Gender, Work and Organization", no. 28(Suppl 1), s. 66–79. <https://doi.org/10.1111/gwao.12497>
- Dahlberg L., Demack S., Bamba C. (2007), *Age and gender of informal carers: A population-based study in the UK*, "Health & Social Care in the Community", no. 15(5), s. 439–445. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2007.00702.x>
- Datta K., McIlwaine C., Herbert J., Evans Y., May J., Wills J. (2009), *Men on the move: Narratives of migration and work among low-paid migrant men in London*, "Social & Cultural Geography", no. 10(8), s. 853–873. <https://doi.org/10.1080/14649360903305809>
- Davidson K., Arber S., Ginn J. (2000), *Gendered meanings of care work within late life marital relationships*, "Canadian Journal on Aging", no. 19(4), s. 536–553. <https://doi.org/10.1017/S0714980800012502>
- Devreux A.-M. (2007), *'New fatherhood' in practice: Domestic and parental work performed by men in France and in the Netherlands*, "Journal of Comparative Family Studies", no. 38(1), s. 87–103.
- Döhner H., Kofahl Ch. (2005), *Supporting Family Carers of Older People in Europe – Empirical Evidence, Policy Trends and Future Perspectives*, EUROFARMCARE, https://www.uke.de/extern/eurofamcare/documents/nabares/peubare_a4.pdf (dostęp: 12.03.2015).
- Drozdowski R., Frąckowiak M., Krajewski M., Kubacka M., Luczyn P., Modrzyk A., Rogowski Ł., Rura P., Stamm A. (2020), *Życie codzienne w czasach pandemii. Raport z drugiego etapu badań*, Wydział Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, https://socjologia.amu.edu.pl/images/pliki/Zycie_codzienne_w_czasach_pandemii._Raport_z_drugiego_etapu_badan_wersja_pe%20C5%82na.pdf (dostęp: 10.02.2024).
- Duncan T., Roberts S., Elliott K., Ralph B., Savic M., Robards B. (2022), *"Looking after yourself is self-respect": The limits and possibilities of men's care on a night out*, "Contemporary Drug Problems", no. 49(1), s. 46–63. <https://doi.org/10.1177/00914509211057294>
- Dzwonkowska-Godula K. (2015), *Tradycyjnizm czy nowoczesność. Wzory macierzyństwa i ojcostwa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Edgerton D. J., Knoester C. (2001), *Does fatherhood matter for men?*, "Journal of Marriage and Family", no. 63(2), s. 381–393.
- Eisen D. B., Yamashita L. (2019), *Borrowing from femininity: The caring man, hybrid masculinities, and maintaining male dominance*, "Men and Masculinities", no. 22(5), s. 801–820. <https://doi.org/10.1177/1097184X17728552>
- Elliott K. (2016), *Caring masculinities: Theorizing an emerging concept*, "Men and Masculinities", no. 19(3), s. 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Elliott K. (2020a), *Bringing in margin and centre: 'Open' and 'closed' as concepts for considering men and masculinities*, "Gender, Place & Culture", no. 27(12), s. 1723–1744. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2020.1715348>
- Elliott K. (2020b), *Young Men Navigating Contemporary Masculinities*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Elliott K., Roberts S. (2022), *Caring masculinities among working-class men in blue-collar occupations in the UK: Understanding biographies of care*, "Gender Work Organization", no. 1–17, <https://doi.org/10.1111/gwao.12936>
- Engster D. (2009), *Rozważania na temat teorii opieki: praktyka i obowiązki opieki*, [w:] E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), *Gender i ekonomia opieki*, Biblioteka Think Tanku Feministycznego, Warszawa.

- Essex E. L., Seltzer M. M., Krauss M. W. (2005), *Fathers as caregivers for adult children with mental retardation*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 250–268.
- Fine M., Glendinning C. (2005), *Dependence, independence or inter-dependence? Revisiting the concept of 'care' and 'dependency'*, "Aging & Society", no. 25.
- Fineman M. (2004), *The Autonomy Myth: A Theory of Dependency*, New York Press, New York.
- Fisher B., Tronto J. (1990), *Towards a feminist theory of caring*, [w:] E. Abel, M. Nelson (red.), *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives*, State University of New York Press, Albany.
- Fisher M. (1994). *Man-made care: Community care and older male carers*, "British Journal of Social Work", no. 24, s. 659–680.
- Flood M. (2015), *Men and gender equality*, [w:] M. Flood, R. Howson (red.), *Engaging Men in Building Gender Equality*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, s. 1–33.
- Francis B., Skelton Ch. (2005), *Reassessing Gender and Achievement: Questioning Contemporary Debates*, Routledge, London.
- Friedman S. (2015), *Still a „stalled revolution“? Work/family experiences, hegemonic masculinity, and moving toward gender equality*, "Sociology Compass", no. 9, s. 140–155.
- Fuszara M. (2008), *Dobrze jest być rodzynkiem, czyli mężczyźni w zawodach sfeminizowanych*, [w:] M. Fuszara (red.), *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*, Trio, Warszawa, s. 329–360.
- Gallicchio L., Siddiqi N., Langenberg P., Baumgarten M. (2002), *Gender differences in burden and depression among informal caregivers of demented elders in the community*, "International Journal of Geriatric Psychiatry", no. 17, s. 154–163.
- Gärtner M., Schwerma K., Beier S. (2007), *Fostering Caring Masculinities. Documentation of the German Gender Expert Study*, Dissens e.V. and GenderWerk, Berlin, Germany.
- Gershuny J., Godzin M., Jones S. (1994), *The domestic labour revolution: A process of lagged adaptation*, [w:] M. Anderson, F. Bechhofer, J. Gershuny (red.), *The Social and Political Economy of the Household*, Oxford University Press, Oxford, s. 151–197.
- Gill S. S. (2020), *"I need to be there": British South Asian men's experiences of care and caring*, "Community, Work & Family", no. 23(3), s. 270–285. <https://doi.org/10.1080/13668803.2018.153182>
- Gilligan C. (2015), *Innym głosem. Teoria psychologiczna a rozwój kobiet*, przeł. B. Szelewa, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Gilmore-Bykovskiy A., Croff R., Glover C. M., Jackson J. D., Resendez J., Perez A., Zuelsdorff M., Green-Harris G., Manly J. J. (2022), *Traversing the aging research and health equity divide: Toward intersectional frameworks of research justice and participation*, "Gerontologist", no. 62, s. 711–720.
- Grbich C. F. (1997), *Male primary caregivers in Australia: The process of becoming and being*, "Acta Sociologica", no. 40, s. 335–355.
- Greenberg J. S. (2005), *Differences between fathers and mothers in the care of their children with mental illness*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr., *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 269–293.
- Groes-Green C. (2012), *Philogynous masculinities: Contextualizing alternative manhood in Mozambique*, "Men and Masculinities", no. 15(2), s. 91–111. <https://doi.org/10.1177/1097184x11427021>
- Grotowska-Leder J. (2008), *Sieci społeczne seniorów mieszkających w rejonach niezurbanizowanych w perspektywie teoretycznej i empirycznej*, [w:] J. T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Pomyślnie starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 171–185.
- Gutmann D. (1987), *Reclaimed Powers: Toward a New Psychology of Men and Women in Later Life*, Basic Books, New York.

- Hank K., Steinbach A. (2020), *The virus changed everything, didn't it? Couples' division of housework and childcare before and during the Coronavirus crisis*, "Journal of Family Research", early view. <https://doi.org/10.20377/jfr-488>
- Hanlon N. (2012), *Masculinities, Care and Equality. Identity and Nurture in Men's Lives*, Palgrave Macmillan, London.
- Harris P. B. (2005), *The voice of husbands and sons caring for a family member with dementia*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 213–233.
- Harris Ph. B. (1993), *The misunderstood caregivers? A qualitative study of the male caregivers of Alzheimer's disease victims*, "Gerontologist", no. 33, s. 551–556.
- Harris Ph. B. (1995), *Differences among husband caring for their wives with Alzheimer's disease: Qualitative findings and counseling implications*, "Journal of Clinical Geropsychology", no. 1(2), s. 97–106.
- Harris Ph. B., Long S. O., Fujii M. (1998), *Men and elder care in Japan: A ripple of change?*, "Journal of Cross-Cultural Gerontology", no. 13, s. 177–198. <https://doi.org/10.1023/A:1006571508069>
- Harwood D. G., Barker W. W., Ownby R. L., Bravo M., Agüero H., Duara R. (2000), *Predictors of positive and negative appraisal among Cuban American caregivers of Alzheimer's disease patients*, "International Journal of Geriatric Psychiatry", no. 15, s. 481–487.
- Hasmanová Marhánková J. (2020), *Being a (grand)father: (Re)constructing masculinity through the life-course*, "Journal of Family Issues", no. 41(3), s. 267–287. <https://doi.org/10.1177/0192513X19876064>
- Hatten W., Vinter L., Williams R. (2002), *Dads and Dads Needs and Expectations at Home and work*, Equal Opportunities Commission, London, s. 14–20.
- Hearn J. (2018). *Moving men, changing men, othering men: On politics, care and representation*, "Quaderns De l'Institut Catala d'Antropologia", no. 34, s. 29–58. <https://pure.hud.ac.uk/en/publications/moving-men-changing-men-othering-men-on-politics-care-and-represe/fin-gerprints> (dostęp: 2.02.2024).
- Heinz M., Keane E., Davison K. (2023), *Gender in initial teacher education: Entry patterns, intersectionality and a dialectic rationale for diverse masculinities in schooling*, "European Journal of Teacher Education", no. 46(1), s. 134–153. <https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1890709>
- Henwood K., Procter J. (2003), *The "good father": Reading men's accounts of paternal involvement during the transition to first-time fatherhood*, "The British Journal of Social Psychology", no. 42 (Pt 3), s. 337–355. <https://doi.org/10.1348/014466603322438198>
- Hirst M. (2001), *Trends in informal care in Great Britain during the 1990s*, "Health and Social Care in the Community", no. 9, s. 309–333.
- Holter Ø. G. (2007), *Men's work and family reconciliation in Europe*, "Men and Masculinities", no. 9(4), s. 425–456.
- Holter Ø. G., Svare H., Egeland C. (2009), *Gender equality and quality of life – A Norwegian perspective*, NIKK (Nordic Gender Institute), Oslo, http://www.nikk.no/wp-content/uploads/NIK-Kpub2009_ligestillingspolitik_M%C3%A6nd-og-maskuliniteter_Gender-Equality-Qualit-yo-fLifeEng.pdf (dostęp: 20.08.2016).
- hooks bell (2013), *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- hooks bell (2022), *Gotowi na zmianę. O mężczyznach, męskości i miłości*, przeł. M. Kunz, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Hookway N. S., Cruickshank V. (2022), *Changing masculinities? Using caring masculinity to analyse social media responses to the decline of men in Australian primary school teaching*, "Journal of Sociology". <https://doi.org/10.1177/14407833221136018>
- Mrzeńjak M. (2013), *Negotiating masculinity in informal paid care work*, "International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie", no. 23(2), s. 346–362. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804296>

- Hunter S., Riggs D. W., Augoustinos M. (2017), *Hegemonic masculinity vs. a caring masculinity: Implications for understanding primary caregiving fathers*, "Social and Personality Psychology Compass", no. 11(3). <https://doi.org/10.1111/spc3.12307>
- Hussein S. (2011), *Men in the English care sector*, "Social Care Workforce Periodical", no. 14, s. 2–46.
- Hussein Sh. (2011), *Migrant workers in long-term care: Evidence from England on trends, pay and profile*, "Social Care Workforce Periodical", no. 12, March [online], <http://www.kcl.ac.uk/sspp/kpi/scwru/pubs/periodical/issues/scwp12.pdf> (dostęp: 13.02.2024).
- Hussein Sh., Christensen K. (2017), *Migration, gender and low paid work: On migrant men's entry dynamics into the feminized social care work in the United Kingdom*, "Journal of Ethnic and Migration Studies", no. 43(5), s. 749–765. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1202751>
- Hussein Sh., Ismail M., Manthorpe J. (2014), *Male workers in the female-dominated long-term care sector: Evidence from England*, "Journal of Gender Studies". <http://dx.doi.org/10.1080/09589236.2014.887001>
- Hussein Sh., Manthorpe J., Stevens M. (2011), *Social care as first work experience in England: A secondary analysis of the profile of a national sample of migrant workers*, "Health and Social Care in the Community", no. 9(1), s. 83–97.
- Hyży E. (2012), *Wkład feministycznych teorii etycznych do bioetyki*, „Nowiny Lekarskie”, nr 81(5), s. 524–533.
- Ingersoll-Dayton B., Raschick M. (2004), *The relationship between care-recipient behaviors and spousal caregiving stress*, "The Gerontologist" no. 44(3), s. 318–327. <https://doi.org/10.1093/geront/44.3.318>
- Jankowska K. (2008), *Mężczyźni – nauczyciele gimnazjalni i licealni*, [w:] M. Fuszara (red.), *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*, Trio, Warszawa, s. 361–387.
- Jordan A. (2020), *Masculinizing care? Gender, ethics of care, and fathers' rights groups*, "Men and Masculinities", no. 23(1), s. 20–41. <https://doi.org/10.1177/1097184X18776364>
- Kalembe J. (2020), *'Being called sisters': Masculinities and black male nurses in South Africa*, "Gender, Work and Organization", no. 27(4), s. 647–663. <https://doi.org/10.1111/gwao.12423>
- Kaufman G., Uhlenberg P. (2000), *The influence of parenthood on the work effort of married men and women*, "Social Forces", no. 78(3), s. 931–949. <https://doi.org/10.2307/3005936>
- Kaye L. W., Applegate J. S. (1994), *Older men and the family caregivers orientation*, [w:] E. Thompson (red.), *Older Men's Lives*, Sage, Thousand Oaks CA, s. 218–236.
- Kilkey M. (2010), *Men and domestic labor: A missing link in the global care chain*, "Men and Masculinities", no. 13(1), s. 126–149. <https://doi.org/10.1177/1097184X10382884>
- Kimmel M. A. (2000), *The Gendered Society*, Oxford University Press, New York.
- Kittay E. F. (1999), *Love's Labour: Essays on Women, Equality, and Dependency*, Routledge, New York.
- Kluczyńska U. (2008), *„Nowe ojcostwo” w kontekście przemian męskości w kulturze współczesnej*, [w:] W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 170–181.
- Kluczyńska U. (2010a), *Dziadkowie, ojcowie, synowie a przemiany męskości w kulturze współczesnej*, [w:] B. Bugajska (red.), *Młodość i starość. Integracja pokoleń*, Wydawnictwo ZAPOL, Szczecin, s. 83–98.
- Kluczyńska U. (2010b), *Konstruowanie męskości i ojcostwa w kulturze popularnej. Analiza porad(ników) dla rodziców*, [w:] V. Drabik-Podgórna, E. Zierkiewicz (red.), *Poradnictwo w kulturze indywidualizmu*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław, s. 167–183.
- Kluczyńska U. (2011), *Czas wolny starszych mężczyzn*, [w:] J. Krzyżowski, J. Mucha (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu jednostki życia*, Wydawnictwo AGH, Kraków, s. 83–104.
- Kluczyńska U. (2015), *Older husbands as carers. Construction of masculinity in context of caregiving*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 73–94.

- Kluczyńska U. (2016), „*Głupio żeby tak oddać żonę...*” – konstruowanie opieki i męskości przez starych mężczyzn opiekujących się swoimi przewlekłe chorymi żonami, „Autobiografie. Literatura, kultura, media”, nr 6(1), s. 139–159.
- Kluczyńska U. (2017a), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań 2017.
- Kluczyńska U. (2017b), *Motives for choosing and resigning from nursing by men in Poland and the definition of masculinity: A qualitative study*, “Journal of Advanced Nursing”. <https://doi.org/10.1111/jan.13240>
- Kluczyńska U. (2021), *Caring masculinity or hybrid masculinity? An analysis of research results on male nurses in Poland*, “Society Register”, no. 5(1), s. 7–6. <https://doi.org/10.14746/sr.2021.5.1.01>
- Kramer B. J. (2000), *Husbands caring for wives with dementia: A longitudinal study of continuity and change*, “Health and Social Work”, no. 25, s. 97–108.
- Kramer B. J. (2005), *Men as caregivers: An overview*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr. (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 3–19.
- Kramer B. J., Thompson Jr. E. H. (red.) (2005), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York.
- Kreyenfeld M., Zinn S. (2021), *Coronavirus and care: How the coronavirus crisis affected fathers' involvement in Germany*, “Demographic Research”, vol. 44, no. 4, s. 99–124. <https://www.demographic-research.org/Volumes/Vol44/4/https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.4>
- Krzaklewska E., Slany K., Ciaputa E., Kowalska B., Ratecka A., Tobiasz-Adamaczyk B., Warat M., Woźniak B. (2016), *Gender Equality and Quality of Life in Poland. A Survey Research Report*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków <https://geq.socjologia.uj.edu.pl/documents/32447484/35419405/GEQ+ENG.pdf/2a8c82c8-aa81-4d1d-9387-5ca07e63f0e1> (dostęp: 17.01.2024).
- Lamb M. E. (1987), *Introduction: The emergent American father*, [w:] M. E. Lamb (red.), *The Father's Role: Cross-cultural Perspectives*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, s. 3–25.
- LaRossa, R. (1988), *Fatherhood and social change*, “Family Relations”, no. 37(4), s. 451–457. <https://doi.org/10.2307/584119>
- Latshaw B. A., Hale S. I. (2015), *'The domestic handoff': Stay-at-home fathers' time-use in female breadwinner families*, “Journal of Family Studies”, s. 1–24. <http://dx.doi.org/10.1080/13229400.2015.1034157>
- Lee J. Y., Lee Sh. J. (2016), *Caring is masculine: Stay-at-home fathers and masculine identity*, “Psychology of Men & Masculinity. Advance online publication”. <https://doi.org/10.1037/men0000079>
- Leontowitsch M. (2022), *Caring masculinities at work in later life: Exploring relational care work in retirement*, “Gender, Work and Organization”, s. 1–16. <https://doi.org/10.1111/gwao.12954>
- Lewis S. N., West A. F., Stein A., Malmberg L. E., Bethell K., Barnes J., Sylva K., Leach P. (2009), *A comparison of father-infant interaction between primary and non-primary care giving fathers*, “Child: Care, Health and Development”, no. 35(2), s. 199–207, Epub 2008, Nov 24, PMID: 19054006. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2008.00913.x>
- Liong M. (2015), *Sacrifice for the family: Representation and practice of stay-at-home fathers in the intersection of masculinity and class in Hong Kong*, “Journal of Gender Studies”, s. 1–16. <https://doi.org/10.1080/09589236.2015.1111200>
- Liu C., Badana A. N. S., Burgdorf J., Fabius C. D., Roth D. L., Haley W. E. (2021), *Systematic review and meta-analysis of racial and ethnic differences in dementia caregivers' well-being*, “Gerontologist”, no. 61, s. 228–243.
- Lloyd L. (2000), *Caring about carers: Only half picture?*, “Critical Social Policy”, no. 20(1), s. 139–150.
- Lund R., Tienari J. (2019), *Passion, care, and Eros in the gendered neoliberal university*, “Organization”, no. 26(1), 98–121. <https://doi.org/10.1177/1350508418805283>

- Lund R., Meriläinen S., Tienari J. (2019), *New masculinities in universities? Discourses, ambivalence and potential change*, "Gender, Work and Organization", no. 26(10), s. 1376–1397. <https://doi.org/10.1111/gwao.12383>
- Martin-Matthew A., Campbell L. D. (1995), *Gender roles, employment and informal care*, [w:] S. Arber, J. Ginn (red.), *Connecting Gender and Ageing: A Sociological Approach*, Open University Press, Bristol, s. 129–143.
- Matthaei J. (2001), *Healing ourselves, healing our economy: Paid work, unpaid work and the next stage of feminist economic transformation*, "Journal of Radical Economic", no. 33, s. 461–491.
- Matthews S. H. (2005), *Brothers and parents care: An explanation for son's underrepresentation*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr. (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 234–249.
- Miller B., Cafasso L. (1992), *Gender differences in caregiving: Fact or artifact?*, "The Gerontologist", no. 32(4), s. 498–507. <https://doi.org/10.1093/geront/32.4.498>
- Milligan C., Morbey H. (2016), *Care, coping and identity: Older men's experiences of spousal caregiving*, "Journal of Aging Studies", no. 38, s. 105–114. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2016.05.002>
- Milne A., Hatzidimitriadou E. (2003), *'Isn't he wonderful?' Exploring the contribution and conceptualization of older husbands as carers*, "Ageing International" no. 28, s. 389–407. <https://doi.org/10.1007/s12126-003-1011-y>
- Mitchell E., Kelly-Hanku A., Mek A., Trumb R. N., Persson A., Worth H., Bell S. (2021), *Caring masculinities in the context of HIV serodiscordant relationships in Papua New Guinea*, "Men and Masculinities", no. 24(2), s. 326–344. <https://doi.org/10.1177/1097184X19889659>
- Morgan D. J. (1992), *Discovering Men*, Routledge, New York–London.
- Morrell R., Jewkes R. (2011), *Carework and caring: A path to gender equitable practices among Men in South Africa?*, "International Journal for Equity in Health", no. 10(1), s. 17. <https://doi.org/10.1186/1475-9276-10-17>
- Munro I., Karen-Leigh E. (2010), *The burden of care of gay male carers caring for men living with HIV/AIDS*, "American Journal of Men's Health", no. 4(4), s. 287–296.
- National Alliance for Caregiving (2009), *Caregiving in the U.S. 2009*, AARP Research, Washington, DC. <https://doi.org/10.26419/res.00062.001>
- Nayak A. (2023), *Decolonizing care: Hegemonic masculinity, caring masculinities and the material configurations of care*, "Men and Masculinities", no. 26, s. 167–187.
- Neno R. (2004), *Male carers: Myth or reality?*, "Nursing Older People", no. 16(8).
- Neufeld A., Harrison M. J. (1998), *Men as caregivers: Reciprocal relationships or obligation?*, "Journal of Advanced Nursing", no. 28(5).
- O'Brien M., Shemilt I. (2003), *Working Fathers: Earning and Caring*, Equal Opportunities Commission, London.
- Ordon U. (2021), *Mężczyzna w edukacji przedszkolnej: prolegomena do badań w Polsce*, "Language Culture Politics International Journal", no. 1, s. 243–257. <https://doi.org/10.54515/lcp.2021.1.243-257>
- Paulson S., Hirsch E., DeVore J. (2022), *Caring masculinities: Stories of interspecies love in the Andes and Atlantic Forest*, "General Anthropology", no. 29(1), s. 10–13. <https://doi.org/10.1111/gena.12094>
- Pearlin L. I. (1999), *The stress process revisited*, [w:] C. S. Aneshensel, J. C. Phelan (red.), *Handbook of the Sociology of Mental Health*, Springer, Boston, MA, s. 395–415. https://doi.org/10.1007/0-387-36223-1_19
- Pease B. (2011), *Men in social work: Challenging or reproducing an unequal gender regime?*, "Affilia", no. 26(4), s. 406–418. <https://doi.org/10.1177/0886109911428207>
- Perra M. S., Ruspini E. (2013), *Men who work in 'non-traditional' occupations*, "International Review of Sociology", no. 23(2), s. 265–270. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804288>
- Philips J. (2009), *Troska*, przeł. A. Gruba, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.

- Prattes R. (2022), *Caring masculinities and race: On racialized workers and “new fathers”*, “Men and Masculinities”, no. 25(5), s. 721–742. <https://doi.org/10.1177/1097184X211065024>
- Prattes R. (2023), *Colonial care: Care in the service of whiteness*, “Essays in Philosophy”, no. 24(1/2), s. 41–57. <https://doi.org/10.5840/eip202352413>
- Quartararo C., Falcinelli D. (2013), *Not only men but also migrants in non-traditional occupations*, “International Review of Sociology”, no. 23(2), s. 363–378. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804297>
- Raghuram P. (2019), *Race and feminist care ethics: Intersectionality as method*, “Gender, Place & Culture”, no. 26(5), s. 613–637. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2019.1567471>
- Ribeiro O., Paul C., Nogueira C. (2007), *Real men, real husbands: Caregiving and masculinities in later life*, “Journal of Aging Studies” no. 21(4), s. 302–313. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2007.05.005>
- Roberts S., Prattes R. (2023), *Caring masculinities in theory and practice: Reiterating the relevance and clarifying the capaciousness of the concept*, “Sociological Research Online”, no. 29(3), s. 1–11. <https://doi.org/10.1177/13607804231205978>
- Rohde-Abuba C. (2018), *The discourse on the integration of male ‘refugees’ into public and private elderly care homes in the context of the current care crisis in Germany*, “Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Working Paper RSCAS”, no. 48.
- Rotundo E. A. (1985), *American fatherhood. A historical perspective*, “American Behavioral Scientist”, no. 27, s. 7–25.
- Russell R. (2001), *In sickness and in health. Qualitative study of elderly men who care of wives with dementia*, “Journal of Ageing Studies”, no. 15, s. 351–367.
- Russell R. (2007), *Men doing ‘women’s work’: Elderly men caregivers and the gendered construction of care work*, “The Journal of Men’s Studies”, no. 15(1), s. 1–18.
- Sanders S., Power J. (2009), *Roles, responsibilities, and relationships among older husbands caring for wives with progressive dementia and others chronic conditions*, “Health and Social Work”, no. 34(1).
- Scambor E., Wojnicka K., Bergmann N. (red.) (2012), *The Role of Men in Gender Equality – European Strategies & Insights*, Vienna–Berlin–Graz, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/gender_pay_gap/130424_final_report_role_of_men_en.pdf (dostęp: 15.08.2015).
- Scambor E., Hrzenjak M., Bergmann N., Holter Ø. G. (2015), *Men’s share of care for children and professional care*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 53–71.
- Scambor E., Bergman N., Wojnicka K., Belghiti-Mahut S., Hearn J., Holter Ø. G., Gärtner M., Hrzenjak M., Scambor Ch., White A. (2014), *Men and gender equality: European insights*, “Men and Masculinities”, no. 17(5).
- Seiler C. (2020), *The origin of white care*, “Social Text”, no. 38(1), s. 17–38.
- Sevilla A., Smith S. (2020), *Baby steps: The gender division of childcare during the COVID-19 pandemic* “Oxford Review of Economic Policy”, no. 36(1), s. S169–S186. <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa027>
- Simpson R. (2005), *Men in non-traditional occupations: Career entry, career orientation and experience of role strain*, “Gender, Work and Organization”, no. 12(4).
- Simpson R., Lewis P. (2020), *Men in caring occupations and the postfeminist gender regime*, [w:] L. Gottzén, U. Mellström, T. Shefer (red.), *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, Routledge, London, s. 311–319. <https://doi.org/10.4324/9781315165165>
- Sipes C. S. (2005), *The experience and relationships of gay male caregivers who provide care for their partners with AIDS*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr. (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 151–189.
- Siriopoulus G., Brown Y., Wright K. (1999), *Caregivers of wives diagnosed with Alzheimer’s disease: Husband’s perspective*, “American Journal of Alzheimer’s Disease”, no. 14, s. 79–87.

- Sparks M. B., Farran C. J., Donner E., Keane-Hagerty E. (1998), *Wives, husbands and daughters of dementia patients: Predicators of caregivers' mental and physical health*, "Scholarly Inquiry for Nursing Practice: An International Journal", no. 12, s. 221–238.
- St. George J. M., Fletcher R. J. (2014), *Men's experiences of grandfatherhood: A welcome surprise*, "The International Journal of Aging and Human Development", no. 78(4), s. 351–378. <https://doi.org/10.2190/AG.78.4.c>
- Stoller E. P. (1990), *Males as helpers: The role of sons, relatives, and friends*, "The Gerontologist", no. 30, s. 228–235.
- Stoller E. P. (1994), *Teaching about gender: The experience of family care of frail elderly relatives*, "Educational Gerontology", no. 20, s. 679–697.
- Suwada K. (2013), *Dostrzeżenie ojców na nowo. Ojcostwo a polityka społeczna w społeczeństwach współczesnych*, [w:] K. Slany (red.), *Zagadnienia małżeństwa i rodziny w perspektywie feministyczno-genderowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 93–106.
- Suwada K. (2015) *The naturalisation of a difference. The experience of fatherhood in Sweden and Poland*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 16(2), s. 141–155.
- Suwada K. (2016), *Polish and Swedish fathers and (un)achieved work-life balance*, [w:] I. Crespi, E. Ruspini (red.), *Balancing Work and Family in a Changing Society. The Fathers' Perspective*, Palgrave Macmillan, London, s. 191–205.
- Suwada K. (2017a), *Esej recenzyjny o książce Urszuli Kluczyńskiej „Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań.
- Suwada K. (2017b), *Męskości opiekuńcze. Zaangażowanie w ojcostwo a rekonstrukcja modeli męskości*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, nr 18(2), s. 77–90.
- Suwada K. (2021a), *Parenting and Work in Poland. A Gender Studies Perspective*, Springer, New York.
- Suwada K. (2021b), *Ojcowie na urlopach rodzicielskich. Przekraczanie tradycyjnych ról płciowych w życiu rodzinnym w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 70(1), s. 111–130. <https://doi.org/10.26485/PS/2021/70.1/6>
- Suwada K. (2022), *Care involvement and power relations. Parenting and gender in contemporary Poland*, "Journal of Family Research", no. 34(3), s. 892–911.
- Śmietana M. (2011), *„Matczyjni” ojcowie? Męskość i kobiecość w hiszpańskich rodzinach ojców gejów*, [w:] E. Caputa, K. Wojnicka (red.), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 139–180.
- Tarrant A. (2013), *Grandfathering as spatio-temporal practice: Conceptualizing performances of ageing masculinities in contemporary familial carescapes*, "Social & Cultural Geography", no. 14(2), s. 192–210. <https://doi.org/10.1080/14649365.2012.74050>
- Tarrant A. (2018), *Care in an age of austerity: Men's care responsibilities in low-income families*, "Ethics and Social Welfare", no. 12(1), s. 34–48, <https://doi.org/10.1080/17496535.2017.1413581>
- Thomson L. (1993), *Conceptualizing gender in marriage: A case of marital care*, "Journal of Marriage and the Family", no. 55, s. 557–569.
- Tingting L., Zhongxuan L. (2021), *Caring masculinity as caring capital in the field of marriage: Chinese rural migrant men's engagement with digital dating*, "Information, Communication & Society". <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.2020869>
- Ungerson C. (1987), *Policy Is Personal: Sex, Gender and Informal Care*, Tavistock, London.
- Ungerson C., Kegan P. (1983), *Why do women care?*, [w:] J. Finch, D. Groves (red.), *A Labour of Love: Women, Work and Caring*, Routledge, London.
- Unson Ch., Njoku A., Bernard S., Agbalenyo M. (2023), *Racial and ethnic disparities in chronic stress among male caregivers*, "International Journal of Environmental Research and Public Health", no. 20, s. 61–88. <https://doi.org/10.3390/ijerph20126188>

- Ward R., Rivers I., Sutherland M. (2012), *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Ageing. Biographical Approaches for Inclusive Care and Support*, Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia.
- Wardlow H. (2018), “*With AIDS I am happier than i have ever been before*”, “The Australian Journal of Anthropology”, no. 30(3). <http://dx.doi.org/10.1111/taja.12304>
- West A. F., Lewis S., Ram B., Barnes J., Leach P., Sylva K., Stein A. (2009), *Why do some fathers become primary caregivers for their infants? A qualitative study*, “Child: Care, Health and Development”, no. 35, s. 208–216.
- Whitehead S. M. (2002), *Men and Masculinities*, Polity Press, Cambridge.
- Williams Ch. L. (1993), *Introduction*, [w:] Ch. L. Williams (red.), *Doing Women’s Work: Men in Non-traditional Occupations*, Sage, London, s. 1–9.
- Williams Ch. L. (1995), *Still a Man’s Word: Men Who Do Women’s Work*, University of California Press, Berkeley.
- Williams L. S., Villemez W. J. (1993), *Seekers and finders. Male entry and exit in female-dominated jobs*, [w:] Ch. L. Williams (red.), *Doing Women’s Work: Men in Non-traditional Occupations*, Sage, London, s. 64–90.
- Wingfield A. (2009), *Racializing the glass escalator. Reconsidering men’s experiences with women’s work*, “Gender and Society”, no. 23, s. 5–26.
- Wojnicka K. (2021), *Men and masculinities in the time of crisis. Between care and protection*, “NORMA: International Journal for Masculinity Studies”, no. 16(1), s. 1–5. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1885860>
- Wojnicka K., Kubisa J. (2023), *The COVID-19 pandemic and caring masculinity: New prospects or a wasted opportunity?*, “Gender, Work & Organization”, s. 1–15. <https://doi.org/10.1111/gwao.1300>
- Yee J. L., Schulz R. (2000), *Gender differences in psychiatric morbidity among family caregivers: a review and analysis*, “The Gerontologist”, no. 40, s. 147–164.
- Zierkiewicz E., Mazurek E. (2015), *Couples dealing with breast cancer: The role of husbands in supporting their wives*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 95–116.
- Zyngier D. (2009), *Doing it to (for) boys (again): Do we really need more books telling us there is a problem with boys’ underachievement in education?*, “Gender and Education”, no. 21(1), s. 111–118.